

КОДЕКС ФЕОДОСІЯ

CODEX THEODOSIUS

Кодекс Феодосія (лат. Codex Theodosianus) – одна з найважливіших пам'яток римського права. Це перша офіційна збірка конституцій римських імператорів. Складена за розпорядженням імператора Феодосія II та оприлюднена в Східній частині Римської імперії 15 лютого 438 р. Офіційної чинності Збірка набрала 1 січня 439 р.

Видання Кодексу Феодосія було одним із визначальних етапів систематизації римського права, що починається із створення Законів XII таблиць (451–449 р. до Р.Х). Продовжився в планах кодифікації Юлія Цезаря та Вічному едикті Сальвія Юліана, який за дорученням імператора Адріана на початку II ст. завершив систематизацію преторіанського права. Продовжився в Грегоріановому та Гермогеніановому Кодексах імператорських конституцій і завершився створенням «Інституцій», «Дигест» та «Кодексу» Юстиніана в 528–534 рр.

Безпосередніми попередниками Кодексу Феодосія вважаються складені за правління імператора Діоклетіана в кінці III ст. Кодекси Грегоріана і Гермогеніана. Вони також є збірками імператорських постанов, які, проте, не отримали офіційного визнання. Оригінальний текст Кодексів не зберігся, за винятком виявлених недавно фрагментів Грегоріанового Кодексу. Висновки про склад Кодексів можна зробити з фрагментів, включених у пізніші збірки, головним чином до Кодексу Юстиніана.

Грегоріанів Кодекс складався приблизно з 13 книг. До його складу увійшли переважно приватні імператорські рескрипти, едикти та листи починаючи з правління імператора Адріана й завершуючи правлінням Діоклетіана.

* Кандидат наук із богослів'я, професор, завідувач і професор кафедри церковно-практичних дисциплін Київської православної богословської академії.

** PhD in Theology, Professor, Chief Chair and Professor of the Department of Church and Practical Disciplines of Kyiv Orthodox Theological Academy.

Гермогеніанів Кодекс складався всього з однієї книги. До його складу увійшли приватні рескрипти від 293–294 рр. і до початку IV ст. Практично охоплює останні роки правління Діоклетіана.

Обидва Кодекси мали характер приватних збірок імператорських конституцій. Їх створення не могло вирішити проблему систематизації конституцій імператорів, які в епоху пізньої імперії стають основним джерелом права. Упродовж IV ст. була видана надзвичайно велика кількість різноманітних імператорських конституцій, тому назріла насущна проблема їх систематизації та укладення нового Кодексу. Суттєвою проблемою, яка вимагала вирішення, була необхідність у систематизації т. зв. права юристів. Юридична доктрина, як і раніше, залишала його однією з форм позитивації права, хоч і отримала значення субсидіарного (додаткового) джерела права стосовно імператорських конституцій.

Нормативно-правовий матеріал, представлений у творах римських юристів класичного періоду, необхідно було впорядкувати й організувати таким чином, щоб виключити з нього застарілі положення, усунути суперечності та зробити його зручним для приватного використання.

Видання Кодексу Феодосія мало на меті певні завдання, одним із яких було задоволення інформаційних потреб юридичної практики в рамках реалізації програми забезпечення визначеності права. Надмірність правовстановлюючих актів, незрозумілість та суперечливість правових норм призводили до негативних наслідків у сфері правового регулювання різного роду відносин і, найголовніше – до свавілля суддів при розгляді суперечок у судах.

Проблему невизначеності правових положень бачили вже у IV ст. Так, у другій половині століття виходить твір «De rebus bellicis» («Про військові справи»), у якому невідомий автор говорить про необхідність очистити право від суперечностей та забезпечити визначеність правових норм. У першій новелі імператор Феодосій I від 438 р. також указує на невизначеність законів, що спонукало до видання Кодексу: «Щоб ніхто... не сперечався, а чи не перешкодить нам величезна кількість творів, різноманітність позовів та складність підстав... не перекриє стіною, немов густий туман спустившись на землю темрявою, доступ до знань... маса... постанов. Тому ми визнали саме це дійсним завданням Нашого правління і, розігнавши темряву завдяки стислості викладу, пролили світло на імператорські постанови.

Початкова програма створення Кодексу Феодосія 429 р. відрізнялася від проєкту 435 р. Вона передбачала декілька стадій систематизації правовстановлюючих актів.

Імператор Феодосій II наказав зібрати всі імператорські конституції, видані імператором Костянтином та його наступниками. У новий збірник повинні були увійти тільки ті конституції, які були видані у формі едикту та загального закону. Цей збірник мав бути складений за зразком зводів Грегоріана та Гермогеніана, що означало визнання з боку імператорської влади «Діоклетіанових» кодексів. Використання попередніх кодексів мало вплинути й на методи роботи укладачів Кодексу Феодосія і на його структуру.

Укладачі Кодексу, працюючи над його структурою, могли розбивати конституції на фрагменти та розміщувати їх у хронологічному порядку із зазначенням дати прийняття кожного акту та імен консулів в різні титули, у яких повинні міститися правові норми, які регулюють однотипні правовідносини. Окремі фрагменти конституцій можуть не відтворюватися в тексті Кодексу. У ньому повинні бути відтворені тільки ті частини, які містять суть норм права.

Складається Кодекс Феодосія з 16 книг, розділених на титули. Кожен із титулів містить розташовані в хронологічному порядку фрагменти імператорських конституцій, що регулюють певну галузь правових відносин. Кодекс побудований за класичною для римських юридичних творів схемою, тобто відповідно до системи Вічного Едикту. За цією схемою складено титули, присвячені приватній проблематиці. Титули, що містять норми публічного права, потрібно вважати додатком до тієї частини Кодексу, яка побудована за системою преторіанського права.

Закони про релігію в Кодексі Феодосія

Прийнято вважати, що Кодекс Феодосія є християнським. Це в першу чергу визначається його хронологічними рамками. У програмних конституціях імператор Феодосій наказує створити такий Кодекс, до якого повинні увійти конституції, видані імператором Костянтином Великим та його наступниками, включно з конституціями самого Феодосія II. Новий Кодекс мав бути побудований за зразком кодексів Грегоріана та Гермогеніана. Проте відомо, що їхні кодекси не повністю покривали навіть правління Діоклетіана, не говорячи вже про конституції, видані в період перед приходом до влади Костянтина Велико-

го. Тому вибір імператора Феодосія II зумовлений не хронологічною, а ідеологічною причиною.

У Кодексі конституції імператора Костянтина Великого стають відправним пунктом систематизації саме тому, що Костянтин був першим імператором-християнином. Таким чином, у Кодексі Феодосія II мали бути зібрані конституції імператорів нової, християнської імперії як протиположна колишній, поганській імперії. Сам Кодекс повинен стати кодексом християнського правопорядку. І нарешті, вперше до Кодексу була внесена ціла книга, цілковито присвячена релігійній проблематиці. Переважно це питання внутрішнього устрою християнської Церкви та її відносини із зовнішнім світом.

Проте деякі вчені вважають, що 16 книга (кодекс про релігію) була складена поспіхом та внесена до Кодексу Феодосія II скоріше випадково, що призвело до чисельних помилок у датуванні та розміщенні імператорських конституцій. А також проблемами наявності в Кодексі суперечностей між внесеними до нього законами. А поява 16-ої книги зумовлена необхідністю для імператорської влади реагувати на події церковного життя, пов'язані з Третім Вселенським Собором 431 р.

Однак існують переконливі заперечення проти випадковості 16-ої книги. У ній зібрані тільки такі конституції, які не вписувалися у традиційну для римських юридичних творів схему. Ті конституції, які вписувалися в цю схему, поміщені укладачами Кодексу Феодосія до інших розділів. Саме створення особливої книги Кодексу, присвяченої релігійній проблематиці, можна розглядати як задоволення імператорською канцелярією суспільної потреби в офіційному визнанні та законодавчій фіксації нових правовідносин, зумовлених інституалізацією християнської Церкви. А саме розміщення книги про «релігійне право» не на початку Кодексу, а в кінці відповідає загальним принципам його побудови. Адже в перших книгах розміщено розділи, присвячені джерелам права, різним структурам управління імперією, потім ідуть книги, що стосуються різних категорій осіб, як-от 12 книга, що містить імператорські конституції про права (привілеї) та обов'язки декуріонів.

Суперечності, які нібито присутні в 16 книзі, частіше видаються такими ззовні. Так, у 1 титулі поміщені пронікейський едикт Феодосія I від 380 року, з одного боку, а з іншого – проаріанська постанова Валентиніана II від 386 р. Однак конституція Валентиніана II у Кодексі наведена в такій редакції, що її проаріанське спрямування втрачає будь-яке значення. Включення

цієї конституції Валентиніана II до 1 титулу 16 книги, було зумовлено швидше за все тим, що вона, на думку укладачів Кодексу Феодосія, відповідала принципу, який лежить в основі всього титулу: правове забезпечення миру в Церкві за допомогою імператорської діяльності у сфері права.

Шістнадцята книга: структура та проблемні питання

Шістнадцята книга складається з 11 титулів, у ній зібрано 201 фрагмент імператорських конституцій. Перший титул називається «Про Кафолічну віру» та складається з чотирьох розділів. Він стосується загальних питань християнської віри і являє собою вступ.

Другий титул називається «Про єпископів, Церкви і кліриків» та присвячений правам, привілеям і обов'язкам кліриків. Вони стосуються як безпосереднього виконання священницького служіння, так і участі в житті громади, залучення їх до державного управління, а також їх самих та їхнього майна до військових і цивільних стягнень.

Третій титул називається «Про ченців». Складається лише з двох розділів. Річ у тому, що чернецтво ще тільки набувало своєї інституалізації в Церкві і внутрішнє життя ченців регламентувалося чернечими статутами, а зовнішнє – правилами Церкви. У третьому розділі розглянуто питання щодо незначної частини ченців, які своєю поведінкою турбували державну владу.

Четвертий титул називається «Про тих людей, які сперечаються за релігію». Складається з 6 розділів. Присвячений питанням догматичних суперечок, що виникали в Церкві. Досить часто до цих суперечок долучалися особи, які не знали тонкощів християнського віровчення, але збурювали людей, що могло призвести і до суспільних заворушень. Тому імператори чітко визначають, хто і де може брати участь у таких диспутах, а також указують на православних отців Церкви, перебування у єдності з якими було виявом правочинності.

П'ятий титул «Про еретиків». Складається із 66 розділів. У ньому розглянуто всі ересі, які на той час турбували Церкву й державу. Указується на необхідність для таких осіб повернутися до кафолічної віри та визначається покарання за непослух.

Шостий титул «Про те, щоб не повторювалося святе хрещення». Складається із 7 розділів. У ньому забороняється всупереч кафолічній вірі перехрещування чи повторні хрещення. Для осіб, що вдалися до такого, передбачені різні покарання, а їхні храми наказано забирати та віддавати православним клірикам.

Сьомий титул «Про відступників» поділяється на 7 розділів. У ньому тим, хто відступив від католицької віри до поганства чи навіть юдейської віри, передбачені різні покарання з позбавленням їх права передавати своє майно за заповітом чи бути спадкоємцем.

Восьмий титул «Про іудеїв, целіколістів і самаритян» поділяється на 29 розділів. У ньому імператорськими законами зберігаються давні привілеї та права, якими володіли юдеї, а також захищені їхні місця зібрань та майно. Проте передбачені досить суворі покарання для осіб, які відійшли від католицької віри і стали учасниками юдейських зібрань. Самим же юдеям заборонено проповідувати та зваблювати православних ставати учасниками своїх зібрань.

Дев'ятий титул «Про те, що жодний юдей не повинен володіти рабом-християнином» складається з 5 розділів. У ньому юдеям заборонено купувати рабів-християн чи обрізувати за юдейською вірою придбаних рабів, які належать до інших вірувань. Проте юдеї могли мати рабів-християн, придбаних до видання цього закону чи отриманих у спадок.

Десятий титул «Про поган, жертвоприношення і храми» поділяється на 25 розділів. Законами імператорів заборонено дотримуватися різних поганських звичаїв та принесення жертв. Проте самі храми руйнувати заборонено, а наказано передавати на потреби Католицької Церкви чи для державних потреб, звісно, при цьому зруйнувавши в них самі жертовники.

Одинадцятий титул «Про релігію» поділяється на 3 розділи. У ньому зазначається, що закони про католицьку віру, видані в одній області, стосуються всієї держави.

У цьому виданні публікуються тільки перші чотири титули шістнадцятої книги Кодексу Феодосія II.

Також у кінці наведено глосарій, який допоможе краще зрозуміти зміст конституцій розміщених в шістнадцятій книзі.

КОДЕКС ФЕОДОСІЯ**КНИГА ШІСТНАДЦЯТА****Титул 1****СТh.16.1.0. Про кафоличну віру¹****СТh.16.1.1**

Про кафоличну віру.

Імператори Валентиніан і Валент Августі Симмахові префектові Міста.

Хто б із суддів² чи службовець не приставив людей християнської віри до охорони храмів, нехай знає, що не слід (будуть) жаліти ні його здоров'я, ні майна.

Прийнято п'ятнадцятого дня до грудневих календ у Медіолані, за консульства Валентиніана і Валента Августів. Грудень 17, 365³.

СТh.16.1.2pr.⁴

Імператори Граціан, Валентиніан і Феодосій Августі. Едикт народові міста Константинополя.

Ми хочемо, аби всі народи, якими розсудливо править Наша Милість, жили в тій релігії, яку божественний Петро Апостол передав римлянам, яким чином вона, встановлена ним самим, свідчить донині і якої ясно дотримуються понтифік Дамас і Петро, єпископ Олександрії, людина апостольської святості, тобто що ми повинні визнати, згідно з апостольською настановою і євангельським ученням, єдине Божество Бога Отця, і Сина, і Святого Духа в однаковій величі і у Святій Трійці.

СТh.16.1.2.1

Ми повеліваємо, щоб ті, хто скоряється цьому законові⁵, прийняли назву кафоличних християн, і ухвалюємо, що решта, схибнуті й божевільні, повинні зазнати ганьби, викликані їхнім єретичним вченням, а їхні збіговиська не повинні привласнювати наймення церков, і вони повинні спочатку зазнати

¹ sacerdotes.

² Judex, як правило, означає звичайного (ординарного) суддю, правителя провінції, але може означати і будь-яку високу адміністративну посаду.

³ Сумнівно, що Симмахій був у той час префектом Міста. На той час Валентиніан перебував у Парижі, 8, 1, 11; 10, 19, 3; 11, 1, 13.

⁴ CJ (Кодекс Юстиніана) 1, 1,1; Sozom. Hist. Eccl. 7, 4.

⁵ lex, правило, закон, статут, віра.

божественної кари, а потім покарання від наших дій⁶, до яких ми вдалися з небесного присуду.

Ухвалено третього дня до березневих календ у Салоніках за п'ятого консульства Граціана Августа і за першого консульства Феодосія Августа.

СTh.16.1.3

Ті ж самі Августі Авзонієві, проконсулу Азії.

Ми повеліваємо, щоб усі Церкви були негайно передані єпископам, які єдиних у величі і силі Отця, і Сина, і Святого Духа визнають однаковими у славі, рівночасними; хто не робить жодної різниці через блюзнірське розділення, а визнає троїчний порядок Осіб і єдність Божества, про яких стане відомо, що вони перебувають у зв'язках з Нектарієм, єпископом Константинопольської Церкви, а також із Тимофієм, єпископом міста Олександрії в Єгипті; про яких також стане відомо, що вони перебувають у зв'язках на Сході з Пелагієм, єпископом Лаодикії, і Діодором, єпископом Тарса; і в Азії проконсульській, а також Азіатському діоцезі з Гелладієм, єпископом Кесарійським, і Отреєм Мелітинським; із Григорієм, єпископом Ниським; Тереннієм, єпископом Скіфії, Мармарієм, єпископом Марціанопольським. Цих (єпископів)⁷ слід допустити до взяття кафеолічних Церков з огляду на перебування у зв'язках із достойними єпископами; усіх же тих, що не мають спільності у вірі з тими єпископами, які були вказані в окремому переліку, слід вигнати з Церков як відвертих еретиків і взагалі не допускати, щоб їм після цього було надано право⁸ й можливість управління Церквами⁹, аби таїнства¹⁰ істинної Нікейської віри залишалися чистими і щоб після оприлюднення нашого указу не було місця нечестивій підступності.

Ухвалено третього дня до серпневих календ у Гераклеї за консульства Євхерія та Сіагрія.

СTh.16.1.4¹⁰

Імператори Валентиніан, Феодосій і Аркадій Августі Євсигнієві, префектові преторія.

Ми надаємо право зібрань тим, хто дотримується непопорушних постанов Аримінського Собору¹¹, які також були під-

⁶ Або: нашими власними зусиллями (motus), які...

⁷ sacerdos

⁸ pontificium.

⁹ sacerdotia

¹⁰ 16, 4,1.

¹¹ 359.

тверджені на Константинопольському Соборі¹², коли за часів божественної пам'яті Констанція були скликані єпископи з усього Римського світу і коли були викладені засади віри якраз тими, хто, як відомо, не був з ними згідний. Нехай дозвіл збиратися поширюється на тих, кому ми віддали таке право, і нехай знають ті, хто вважає, що щойно вони отримали право зібрань, і якщо вони спробують вчинити якусь колотнечу супроти постанов Нашої Світлості, вони підлягатимуть страті як призвідці заколоту, порушники спокою в Церкві і навіть як винуватці в образі величності, і таке ж покарання встановлено щодо тих осіб, хто всупереч нашому розпорядженню намагатиметься тихцем чи потай просити помилування.

Ухвалено десятого дня до лютневих календ у Медіолані за консульства знатного юнака Гонорія й Еводія – Січень 23, 386

Титул 2

СTh.16.2.0. Про єпископів, церкви і кліриків¹³

СTh.16.2.1¹⁴

Імператор Констянтин Август.

Ми дізналися, що кліриків кафоличної Церкви непокоять прибічники єретиків: пригнічують їх деякими призначеннями¹⁵ або зборами податків, як того вимагає загальноприйнята практика (звичай) усупереч наданим їм привілеям. Тому ухвалено рішення, що коли Твоє Достоїнство виявить, що хто-небудь (із християн) у такий самий спосіб зазнаватиме неспокою, нехай інший буде поставлений на його місце, і відтепер нехай не допускаються такі несправедливості стосовно людей, що належать до названої вище віри.

Ухвалено напередодні листопадних календ за третього консульства Констянтина Августа і Ліцінія Цезаря – Жовтень 31, 313(?)¹⁶.

¹² 381.

¹³ Брев. (Бревіарій) 16.1; КЮ (Кодекс Юстиніана) I, 2-3; Глосарій, s.vv декуріони, штатні державні службовці, і пор. 16, 5, п. 85.

¹⁴ Г. вважає, що ця постанова була видана у формі послання до Аннуліна, проконсула Африки (Евс.Іст. Церкви 10, 7), але М. відкидає цей погляд.

¹⁵ Для виконання певних службових функцій у державі.

¹⁶ Або усунутого Цезаря, з деякими із наведених нижче рукописів або інакше прочитаними; у рік п'ятого консульства Костянтина Августа і консульства Ліцінія Цезаря (319), М.

СTh.16.2.2¹⁷ [=brev.16.1.1]

Імператор Костянтин Август Октавіанові, намісникові¹⁸ Луканії та Бруттія.

Нехай ті, хто божественній шані присвячує служіння віри, тобто ті, хто називається кліриками, будуть повністю звільнені від усіх повинностей, та щоб не відволікала їх від божественно-го служіння злочинна заздрість деяких людей¹⁹.

Ухвалено дванадцятого дня до листопадових календ за п'ятого консульства Костянтина Августа і першого консульства Ліцінія Цезаря – Жовтень 21, 319; 313.

Тлумачення: Закон цією окремою постановою ухвалює, щоб ніхто не мав наміру злочинним призначенням робити з кліриків збирачів податків²⁰ або призначати на посади в курію, але наказує, що клірики повинні бути вільними від будь-якого тягаря, тобто від будь-яких обмежень чи від будь-якої посади в органах влади і служили Церкві.

СTh.16.2.3²¹

Той самий Август до Басса, преторіанського префекта²².

Хоча й було видано конституцію²³, яка постановляє, щоб віднині жоден декуріон, чи народжений від декуріона, або ж хто володіє достатнім майном і здатний виконувати державні повинності, не шукав прихистку в назві чи в служінні кліриків, але щоб надалі ставили на місця спочилих кліриків лише тих, у кого недостатньо майна і хто не зобов'язаний виконувати цивільні повинності. Ми дізналися, що останні були звільнені від будь-яких цивільних обов'язків. А ті, хто після оприлюднення закону, ухиляючись від державних повинностей, знайшов притулок у розряді кліриків, нехай будуть вилучені від спільноти кліриків і повернуті до курії та попереднього стану і виконують цивільні повинності¹.

Надіслано п'ятнадцятого дня до серпневих календ у рік шостого консульства Костянтина Августа й консульства Костянтина Цезаря²⁴ – Липень 18, 320; 329.

¹⁷ Брев. 16, I,1.

¹⁸ rector.

¹⁹ Спочатку (в оригіналі) язичники та єретики.

²⁰ allecti, I, 15, 6, п.17.

²¹ 16, 2: 17; 12, 1:9, 104, 115, 121, 123, 163, 173.

²² Префект Міста, М.

²³ Не збереглася.

²⁴ Це міг бути або Костянтин Цезар і датуватися 320 р., або ж постанову слід датувати 326 р. і читати: у рік сьомого консульства Костянтина Августа та консульства Костянтина Цезаря, 16, 2, 6.

СTh.16.2.4²⁵

Той самий Август до народу.

Нехай у кожного буде право залишити, що захоче, зі свого майна у заповіті на випадок смерті на користь найсвятішого та найшановнішого зібрання – Церкви. Нехай їхнє волевиявлення не буде позбавлене чинності. Немає нічого, що більшою мірою належить людям, ніж те, щоб в останньому волевиявленні, після чого вони вже не можуть виявити іншу волю, щоб вільний був їхній вибір і було беззаперечним рішення, бо ж удруге його вже не змінять.

Оприлюднено п'ятого дня до липневих нон у Римі у рік другого консульства Криспіна й Костянтина Цезарів. – Липень 3, 321.

СTh.16.2.5

Той самий Август Гельпідієві²⁶.

Ми дізналися про те, що деяких священнослужителів й інших служителів католицької віри особи різних вірувань змушують звершувати очищувальні жертвоприношення¹⁴. Тому цим розпорядженням повеліваємо, що коли хто-небудь вирішить змусити до звершення обряду чужого релігійного культу тих, хто служить найсвятішому заповіті²⁷, якщо дозволяє його становище, то нехай буде побитий палицями; якщо ж із міркувань честі він буде звільнений від такої образи, нехай буде присуджений до найвищого штрафу, який буде стягнутий на користь міських потреб²⁸.

Ухвалено восьмого дня до червневих календ у Сірмії за консульства Севера й Руфіна. – Травень (Грудень) 25, 32²⁹.

СTh.16.2.6

Той самий Август Аблавієві, преторіанському префектові.

Нехай звільнення від суспільних повинностей не надається ні на підставі загальної згоди, ні якимось прохачем від імені кліриків, і нехай не приєднуються до кліриків самовільно і без міри, але коли помре один клірик, нехай на місце померлого обирається інший, який матиме походження не з міських громадян і в якого не буде таких великих статків, які дозволяють з легкістю виконувати державні повинності, так що коли у міста і кліриків виникнуть сумніви з приводу його призначення,

²⁵ КЮ I, 2, 1.

²⁶ Можливо, чинний заступник преторіанського префекта. Очищувальні жертвоприношення були язичницькими.

²⁷ 16, I, п.5.

²⁸ Res. publicae, муніципалітети, співтовариства, громадські фонди, 2, 18, 3, п.12.

²⁹ Ця дата не узгоджується з відомим у цей рік часом протистояння Костянтина й Ліцінія.

якщо справедливо, то його потрібно змусити до виконання суспільних повинностей, і з'ясується, хто він за походженням – громадянин міста, у якого чималі статки, тоді нехай він буде викреслений з числа кліриків і переданий місту. Адже буде правильно, щоб заможні несли тягар віку, а злидарі підтримувалися багатством Церков¹.

Оприлюднено у червневій календі за сьомого консульства Костянтина Августа і вперше – Констанція Цезаря. – Червень I, 326; 329.

СTh.16.2.7³⁰

Той самий Август Валентинові, правителеві³¹ Нумідії.

Читці божественних текстів, іподиякони та всі інші клірики, які через беззаконня еретиків були прикликані до муніципальних рад³², нехай будуть звільнені і надалі за зразком Сходу нехай не прикликаються до праці у курії, але отримують цілковите звільнення.

Ухвалено в лютневій ноні в Сердиці за консульства Галлікана й Сіммаха. – Лютий 5, 330.

СTh.16.2.8³³

Імператор Констанцій шле вітання клірикам.

Згідно з постановою¹¹, яку ви вже давно заслужили, нехай ніхто не накладає на вас і ваших рабів нових податків³⁴, але ви втішатиметеся звільненням³⁵. А ще ж ви нікого не прийматимете на постій, і якщо хто-небудь із вас задля прожиття захоче займатися торгівлею, нехай отримає звільнення від повинностей³⁶.

Ухвалено шостого дня до вересневих календ за консульства Плаціда й Ромула. – Серпень 27, 343.

СTh.16.2.9

Той самий Август Северіанові, проконсулу Ахайї.

Пристойно, щоб усі клірики були вільні від куріальних повинностей і від будь-якого неспокою з приводу суспільних обов'язків, їхні ж сини, якщо вони не зв'язані зобов'язаннями на користь муніципальних рад¹, залишаються в Церкві.

Ухвалено третього дня до квітневих ід у рік консульства Ліменія й Катулліна. – Квітень 11, 349.

³⁰ 16, 2, 2; Евс. Жит. Конст. I, 45.

³¹ Consularis

³² Для виконання функцій декуріона.

³³ КЮ I, 3, 1.

³⁴ Понаднормові та надзвичайні податки.

³⁵ vacatio, звільнення, тимчасове полешення, вилучення.

³⁶ immunitas.

СТh.16.2.10

Імператори Констанцій та Констант Августи всім єпископам у різних провінціях.

Для того щоб у церковних зібраннях²⁵ збиралося багато людей, клірикам, у тому числі і молодшим³⁷, нехай буде надано звільнення з податків³⁸ і нехай не допускається стягнення з них нижчих поборів. Нехай вони не будуть зобов'язані сплачувати побори³⁹ за ведення торгівлі, коли буде встановлено, що доходи, які вони отримують із лавок⁴⁰ і майстерень, будуть використані на користь бідним. Ми постановляємо, щоб також із людей, які займаються торгівлею, були звільнені від усіх повинностей. Так само нехай припиниться стягнення повинностей, пов'язаних із державною поштою. Те ж саме право ми надаємо і дружинам, і їхнім дітям, і службовцям, достоту так і чоловікам, і жінкам, стосовно яких ми наказуємо, щоб вони перебували вільними також від цензів.

Ухвалено сьомого дня до червневих календ у Константинополі в шосте консульство Констанція й перше консульство Константа. – Травень 26, 353⁴¹; 320; 346.

СТh.16.2.11

Ті ж самі Августи Лонгініанові префектові Єгипту.

Ми вже ухвалювали постанову⁴², щоб предстоятелі⁴³ й клірики кафеолічного закону, які не мають ніяких володінь і відповідних статків, не прикликалися до виконання куріальних зобов'язань. Одначе ми дізналися, що вони зазнають неспокою через свою прикутість (до обов'язків)⁴⁴ задля нікчемної суспільної користі. Тому ми постановляємо⁴⁵, щоб їхні діти, про яких стане відомо, що вони неспроможні (у майновому відношенні) і досягли законного віку, не зазнавали жодного утиску.

Ухвалено четвертого дня до березневих календ у рік сьомого консульства Констанція Августа та першого консульства Константа Августа. – Лютий 26, 354; 342⁴⁶.

³⁷ ecclesiarum coetus.

³⁸ juvenes, сини, юнаки, учні, аколіти, старші й молоді клірики, М.

³⁹ dispendia

⁴⁰ 16, 2, 14.

⁴¹ Констанцій не був у Константинополі у 353–354 рр. Ця постанова, мабуть, належить до 320 р. і читається так: у рік шостого консульства Костянтина Августа й консульства Костянтина Цезаря.

⁴² 16, 2, 9.

⁴³ antistites

⁴⁴ помічниками префекта, М.

⁴⁵ Так само, М.

⁴⁶ Севастіан Фракієць був префектом Єгипту в 354 р., як про це сказано в передмові Афанасія. Лонгін згадується за 341, 342, 343-й рр. Отже, нам, мабуть, потрібно читати

СTh.16.2.12⁴⁷ [=brev.16.1.2]

Ті ж самі Августин вітають дорогого Севера⁴⁸.

Ми забороняємо законом Нашої Милості звинувачувати в судах⁴⁹ наших єпископів, щоб у нерозумних душ не було вільної можливості висувати їм позови, бо ж існує розрахунок на подальшу безкарність завдяки милості єпископів. Тому якщо хто-небудь заявить, що існує якась підстава для скарги, слід розглянути її переважно в присутності єпископів, аби з усіх питань було проведено відповідне й належне слухання.

Прийнято у вигляді листа дев'ятого дня до жовтневих Календ. – Вересень 23. Отримано на жовтневі нони, у рік консульства Арбіціона й Долліана. – Жовтень 7, 355.

Тлумачення. Прийнято особливу заборону, щоб ніхто не наважувався висувати звинувачення супроти єпископа у цивільних судах, але нехай, не відкладаючи, вкаже на єпископському слуханні, скільки, як він вважає, йому належить за позовом залежно від характеру справи, щоб у суді інших єпископів можна було прийняти ухвалу щодо вимоги, яку він висуне єпископові.

СTh.16.2.13

Той самий Августин і Юліан Цезар до Леонтія³⁷.

Ми постановляємо, щоб незмінно оберігалися особливі права, надані Церкві і клірикам міста Риму.

Прийнято четвертого дня до листопадових ід у Медіолані за дев'ятого консульства Констанція Августа і другого консульства Юліана Цезаря.

СTh.16.2.14pr⁵⁰

Той же Августин і Юліан Цезар єпископу Феліксу.

Нехай стосовно кліриків не допускається будь-яка несправедливість із невідповідною вимогою⁵¹ та нечестиве й неправильне стягнення, і висунута ним вимога виконати нижчі повинності нехай буде нікчемною⁵². І тоді як торговці прикликаються до яких-небудь сплат, нехай нікого з кліриків такі стягнення не стосуються; якщо ж вони що-небудь надбали завдяки ошадливості, або передбачливості, або ж за рахунок торгівлі, звичайно,

так: у рік третього консульства Констанція Августа і другого консульства Константа Августа (342)

⁴⁷ Брев. 16, 1, 2.

⁴⁸ Його офіційний статус невідомий.

⁴⁹ iudicia, цивільні судові органи.

⁵⁰ КЮ I, 3, 2.

⁵¹ conventio, очевидно ж, спонукати їх узяти на себе свої зобов'язання для виконання обов'язкової суспільної служби.

⁵² 16, 2, 8.

добропорядної, належить, щоб це було використано на потреби бідних і страждених, або, кажучи точніше, нехай вони вважають, що те, що можна буде надбати й зібрати з їхніх майстерень чи лавок⁴¹, зібрано на користь віри.

(357 р., 6-го грудня).

СТh.16.2.14.1

Також і стосовно їхніх людей, які займаються торгівлею, у постановах⁵³ божественного принцепса, тобто нашого прародителя, з усіляким наглядом передбачається, щоб ті ж клірики мали досить багато особливих прав.

СТh.16.2.14.2

Таким чином, нехай названих вище осіб не стосується обов'язок виконувати надзвичайні повинності і будь-які пов'язані з ними обмеження.

СТh.16.2.14.3

Також нехай вони не залучаються до виконання повинностей для державної пошти, ні їхні статки, ні їхні речі.

СТh.16.2.14.4

Нехай такі переваги поширюються на всіх кліриків, щоб дружини кліриків, також їхні діти й службовці, тобто однако-вим чином і чоловіки, і дружини, а також їхні діти, завжди залишалися вільними від подушних податків і були звільнені від таких обов'язків.

Прийнято восьмого дня до грудневих календ у Медіолані⁵⁴. – Грудень 6. Зачитано за протоколами за п'ять днів до січневих календ у рік дев'ятого консульства Констанція Августа та другого консульства Юліана Цезаря. – Грудень 28, 357; 356. Або: зачитано на судових засіданнях, протоколи, 2, 8, 1, п. 4.

СТh.16.2.15pr⁵⁵

Ті ж самі Август і Цезар до Тавра, преторіанського префекта.

Ухвала, прийнята на Арімінському Соборі⁵⁶ в результаті проведеного обговорення з приводу привілеїв Церков і кліриків, полягає в тому⁵⁷, щоб обкладені повинностями землі, які належать Церкві, були звільнені від суспільних повинностей; однак неспокій із цього приводу начебто вже припинився, бо ж нещодавне наше розпорядження¹¹ їхні (повинності) скасувало.

(360 (359?), 30-е червня).

⁵³ Мабуть, більше, ніж одна конституція.

⁵⁴ Костянтин залишив Медіолан (Мілан) 28 квітня 357 р.

⁵⁵ КЮ I, 3, 3.

⁵⁶ У 359 р., 13, I, 1.

⁵⁷ *dispositio*, втілення прохання до імператора.

СTh.16.2.15.1

Кліриків і тих, кого нещодавно почали називати могильниками⁵⁸, слід вважати звільненими від нижчих повинностей і від торгового збору в тому випадку, якщо вони за допомогою дрібної торгівлі добувають собі лише найнеобхідніші їжу й одяг; решта ж, імена яких були внесено до списку торговців у той момент, коли проходив збір податків, нехай визнають за собою зобов'язання й платять податки, якими обкладаються торговці, бо вони приєдналися до спільноти кліриків пізніше.

СTh.16.2.15.2

Стосовно ж тих кліриків, які володіють землями, нехай Твоя Висока Гідність жодним чином не лише не приймає рішення, щоб вони звільняли від обкладення (повинностями) чужі землі, але й також за те, чим вони самі володіють, нехай вони самі будуть відповідальні за сплату державних податків. Таким чином, ми наказуємо, щоб усі клірики, які володіють землями, принаймні мешканці провінції, взяли на себе сплату державних податків, зокрема тому, що біля двору нашої милості ті єпископи, які прибули з різних частин Італії, а також ті, які прибули з Іспанії й Африки, визнали, що за винятком обкладених повинностями земель, щодо яких заявлено, що вони належать Церкві, всі клірики повинні залучатися до несення тих повинностей за землю й надання возів для громадських робіт⁵⁹.

Прийнято⁶⁰ як лист напередодні липневих календ у Медіолані у рік десятого консульство Констанція Августа й третього консульства Юліана Цезаря. – Червень 30, 360; 359 (?).

СTh.16.2.16

Ті ж самі Августини⁶¹ до антиохійців.

У якому б місті, у якому б містечку, селі, фортеці, муніципії хто б не показав усім зразок надзвичайної та особливої моральної чистоти за обітницею християнського закону⁶², нехай отримає вічне звільнення від зобов'язань⁶³. Адже ми завжди хочемо радіти й прославлятися вірою⁶⁴, бо ж знаємо, що наша держава трима-

⁵⁸ *corpatae* 13, I, 1.

⁵⁹ Від сплати податків, обов'язкової суспільної повинності.

⁶⁰ Подано у формі листа; отримано в Медіолані, отже, на цей час Костянтина не було в Медіолані, Г.

⁶¹ Костянтин та Юліан.

⁶² *Christiana lex*; 16, I, п. 5.

⁶³ Від виконання обов'язкової суспільної повинності.

⁶⁴ Наша воля полягає в тому, щоб благочестиві люди зростали завжди у славі від своєї віри, М.

ється радше релігійними обрядами, ніж виконанням обов'язків і тілесними зусиллями чи надважкою працею й потом.

Прийнято шістнадцятого дня до березневих календ в Антіохії у рік консульства Тавра й Флоренція. Лютий 14, 361.

СТh.16.2.17

Імператори Валентиніан і Валент – августи – мешканцям Бізакія. Ми цілковито забороняємо приймати багатих плебеїв у Церкву кліриками⁶⁵.

Прийнято четвертого дня до вересневих ід в Аквілеї у рік консульства божественного Йовіана і Варроніана. – Вересень 10(12), 364 р.

СТh.16.2.18

Ті ж самі августи до Клавдія, проконсула Африки.

Нехай чинною буде та думка⁶⁶, яка найочевидніше існувала наприкінці життя божественного Константа, і нехай не надається шляхом якого-небудь обману чинність тим ухвалам і постановам, які були прийняті в той час, коли душі язичників через певні перекручення збурювалися⁶⁷ супроти найсвященнішого закону.

Прийнято тринадцятого дня до березневих календ у місті Трієрі в рік консульства Валентиніана й Валента Августів. – Лютий 17, 370⁶⁸ р.

СТh.16.2.19

Ті ж самі Августи – Модестові, преторіанському префектові.

Якщо хто-небудь, хто походить з роду куріалів, здобуде духовне звання й супроти нього вчинять позов із вимогою відсторонення⁶⁹ у зв'язку з його походженням, нехай він буде захищений правилом певного терміну, а саме якщо він укупі з кліром проведе без будь-кого неспокою десять років, нехай вважається назавжди звільненим від курії разом зі своїм майном; якщо ж до закінчення терміну він буде відкликаний курією, нехай підлягає виконанню міських обов'язків разом зі своїми статками; і потрібно стежити, щоб тим, кого десятиріччя звільняє, у жодному разі не набридали зайвими домаганнями.

Прийнято шістнадцятого дня до листопадових календ у Гієраполі в консульство Валентиніана й Валента Августів. – Жовтень 17, 370⁷⁰.

⁶⁵ Напередодні, 5, 15, 16; 10, 10, 9; 11, 19, 3; 12, I, 59–60.

⁶⁶ *sentential*, очевидно, означає основну політику Костянтина, що проявилася у його законодавстві наприкінці його життя, відмінну від тієї, яку він здійснював у своїй попередній законотворчості, коли його політика була нестійкою; 16, 2, 16; 12, I, 49.

⁶⁷ Юліаном Відступником, 361–363.

⁶⁸ Здається, Клавдій став проконсулом 2 лютого 369 р. (12, 12, 6) і отримав цю магістратуру впродовж 370 р.; 17 лютого (16, 2, 18), 26 квітня (13, I, 8), і 1 грудня (14, 3, 12).

⁶⁹ Його муніципальною радою.

⁷⁰ 9, 16, 8; 11, 30, 35.

СTh.16.2.20⁷¹

Імператори Валентиніан, Валент і Граціан – Августи – до Дамаса, єпископа міста Риму.

Нехай церковнослужителі, або ті, хто обіймав посаду церковнослужителя, або хто хоче називатися цнотливим (ченцем), не входять в оселі вдовиць і неповнолітніх (дівчат), але нехай будуть вигнані громадськими судами, якщо після цієї конституції свояки чи родичі цих жінок вирішать, що їх слід притягнути до відповідальності. Також ми вважаємо, що згадані особи нічого не можуть придбати на підставі якогонебудь дарування чи останньої волі тієї жінки, з якою вони зблизилися під приводом віри, і нехай не буде чинним нічого з того, що кому-небудь із цих осіб було залишено цими жінками, так що через підставну особу вони не зможуть нічого отримати ні на підставі дарування, ні на підставі заповіту. І навіть якщо й після застереження нашого закону ці жінки вважатимуть, що цим особам слід що-небудь залишити чи то шляхом дарування, чи в останньому волевияві, нехай цим майном володітиме казна. А втім, якщо ці особи придбають яку-небудь річ на підставі волевияву жінок, до спадщини яких як цивільні чи преторські спадкоємці вони прикликаються за цивільним правом чи в силу едикту⁷², нехай вони отримають цю річ як родичі.

Зчитано в церквах Риму третього дня до серпневих календ у рік третього консульства Валентиніана й Валента Августів. – Липень 30, 370 р.

СTh.16.2.21

Ті ж самі Августи до Ампелія, префекта Міста.

Нехай ті, хто віддався безперервному служінню Церкви, вважаються звільненими від курій, якщо лише буде встановлено, що вони до початку нашого правління звернулися до сповідання нашої віри⁷³: решта ж, які приєдналися до церковнослужителів після цього терміну, нехай будуть відкликані куріями⁷⁴.

Прийнято шістнадцятого дня до червневих календ у рік другого консульства Граціана Августа й першого консульства Проба. – Травень 17, 371.

⁷¹ Нов. Марц. 5, 1.

⁷² Претора, призначеного в часи Римської Республіки.

⁷³ Духовенство, Г. Але пор.12, I, 1, п.6; 12, I, 49; 16, I, п. 5.

⁷⁴ Для муніципальних рад.

СTh.16.2.22

Ті ж самі Августини до Пауліна, правителя⁷⁵ Нового Епіра.

Нехай зміст попереднього положення⁷⁶ буде чинним і поширюється також і на особи єпископів і дівчат і на інших осіб, про яких згадано в попередній постанові.

Прийнято в грудневі календи у місті Трієрі в рік консульства Модеста й Арінфея. – Грудень 1, 372.

СTh.16.2.23⁷⁷ [=brev.16.1.3]

Імператори Валент, Граціан і Валентиніан – Августини – Артемієві, Евридікові, Аппієві, Герасимові й решті єпископів.

У церковних справах слід дотримуватися того ж звичаю, який існує у цивільних справах: так, якщо які-небудь справи, що виникли через якісь незгоди чи незначні правопорушення, стосуються здійснення релігійного культу, вони повинні з'ясуватися на місці соборами діоцезу, за винятком тих справ, стосовно яких карним правом установлено, що вони повинні розглядатися звичайними чи надзвичайними суддями або ж найсвітлішими урядовцями⁷⁸.

Прийнято шістнадцятого дня до червневих календ у місті Трієрі в рік п'ятого консульства Валента й першого консульства Валентиніана – Августів.

Тлумачення. Щоразу, коли між кліриками виникає суперечка з якої-небудь справи стосовно релігії, нехай повністю дотримуються такого порядку, що священники діоцезу⁷⁹, скликані єпископом, розв'язали б питання, яке стало предметом суперечки, через прийняття судової ухвали. Якщо ж висувається заперечення про карний характер (справи), нехай про це буде доведено до відома судді⁸⁰ того міста⁸¹, у якому справа відбувається⁸², щоб його ухвалою було встановлено покарання, якщо буде доведено, що було скоєно карний злочин.

СTh.16.2.24⁸³

Ті самі Августини до Катафронія⁸⁴.

Ми постановляємо, щоб священники, диякони, іподиякони, а також заклиначі духів, і читці, і прибрамні, і всі однаковим

⁷⁵ Praeses.

⁷⁶ 16, 2, 20.

⁷⁷ Брев. 16, I, 3.

⁷⁸ Найвищих урядовців величали словом Найясніший, Найшляхетніший, Глосарій.

⁷⁹ Пресвітери.

⁸⁰ 16, I, п.2.

⁸¹ Провінція?

⁸² Або: де було заподіяно образи. Пор.13,9, 1.

⁸³ Пор. I, 3, 6.

⁸⁴ Пор. 9, 29, 1.

чином, хто очільник у Церкві, були звільнені від особистих повинностей.

Прийнято третього дня до березневих нон у рік четвертого консульства Граціана Августа й першого консульства Меробавда – Найяснішого. – Березень 5, 377.

СTh.16.2.25⁸⁵

Імператори Граціан, Валентиніан і Феодосій Августі.

Хто підміняє, порушує т ушкоджує святість божественного закону⁸⁶ несвідомо чи через недбальство, той вчиняє блюзнірство.

Дано за три дні до березневих календ у Салоніках за часів консульства Граціана п'ятого й Феодосія першого. Лютий, 27, 380.

СTh.16.2.26

Ті самі Августі до правителя Сходу Тускіана.

Ми ухвалили, що всі, кому випадає бути охоронцями Церков або дбати про священні місця чи про релігійні служби, не несуть тягаря конфіскації⁸⁷. Адже хто дозволить, щоб вони були обкладені подушним податком⁸⁸, якщо побачить, що вони з необхідності зайняті згаданою вище службою?

Дано за день до квітневих календ у Константинополі, за часів консульства Євхерія й Сіагрія. – Березень, 31, 381.

СTh.16.2.27^{pr}⁸⁹

Імператори Валентиніан, Феодосій і Аркадій – Августі – Татіанові, преторіанському префектові.

Жодна жінка не повинна переходити в спільноту дияконис, якщо їй не виповнилося шістдесят років і навіть якщо на те є бажання родичів, як про це говориться у настанові апостолів. Потім, після того як вона знайде піклувальника для своїх дітей, якщо цього вимагає їхній вік, вона повинна доручити свої справи людям, які господарюватимуть старанно й сумлінно. І нехай вона отримує тоді прибуток лише від своїх земельних маєтків, які вона має право повністю зберігати, відчужувати, віддавати, продавати, дарувати, на що вона має цілковите право. Вона нічого ні із золота, срібла, ні з будь-яких цінних речей не повинна під приводом релігійним витратити, а все добро в недоторканому вигляді повинна відписувати дітям, чи родичам, чи будь-кому іншому, на свій розсуд і за своєю волею; коли вона помиратиме, вона не зобов'язана переписувати спадок ні Церкві, ні

⁸⁵ КJ 9. 29. 1

⁸⁶ *divina lex*, божественний закон; закон Його Божественної Величності, імператора?

⁸⁷ *attemptatio*, прохання, скарги на службу, турбота.

⁸⁸ *capite censi devincti*.

⁸⁹ Пор. I, 3, 9; Нов. Марц. 5, 1; Созом., Іст. Церкви 7, 16.

клірикам, ні злидарям. Оскільки їй волі може бракувати повної правоздатності, якщо вона полягає у помираючої у протилежному до заборони стосовно осіб, окремо згаданих вище. Потім, якщо щось згаданими вище особами вилучено від помираючої, то нічого не має заповідатися клірикам, щоб шляхом обману обійти Нашу чинну ухвалу, через таємну довіреність, хитрощі чи огидне потурання якоїсь особи. Скоріше вони повинні бути позбавлені всього майна, на яке вони зазіхали. Крім того, якщо виявиться, що щось переписано письмово, заявою, дарчою, заповітом або, зрештою, у якийсь інший спосіб, будь-який, тим особам, яких Ми викреслили нашою ухвалою, то такі вчинки не підлягають розгляду в суді. Навпаки, згідно з обмеженнями, прописаними цією постановою, та особа повинна домагатися спадщини згідно із заповітом, яка розуміє, що їй включено до майна, за умови, коли вона визнає, що вона – дитина або доведе, що вона – близький родич; чи нарешті, якщо випадково чи з волі виявиться, що вона – спадкоємець, законний правонаступник, чи довірчий бенефіціарій на все чи частку майна, через відкриту заяву^{84 90 91 92 93 94 95}; тоді вона користується даруванням, як їй до вподоби, винагородою за свої знання, і після вилучення й відкинення згаданих вище осіб вона повинна отримати право як спадкоємець майна.

STh.16.2.27.1

Жінки, які постригли своє волосся всупереч божественним і людським законам з огляду на фахове заняття, повинні бути вилучені за межі Церкви. І нехай їм не буде дозволено мати доступ до священних таїнств і обрядів і їх не слід удостоювати права відвідувати церковні вівтарі для складення шани та будь-яких молитовних заходів; до того ж якщо єпископ, після того як жінку буде пострижено, дозволить їй увійти (у церкву), повинен бути викинутий зі своєї посади разом із такими ж (своїми) колегами⁹⁶ і не тільки, якщо вмовить учинити так, але якщо дізнається, що така річ, зрештою, сталася і нічим не зумів їй зарадити⁹⁷.

⁹⁰ Павло, 1 Тим.5, 9.

⁹¹ votiva proles.

⁹² Немовби з релігійного приводу.

⁹³ Або заповіт, або згідно із заповітом, М.

⁹⁴ iudicium, судове рішення, воля, документ.

⁹⁵ Як протилежний таємному документові.

⁹⁶ contubernia, або таким чином допущені жінки, або колеги єпископа, які підтримували його політику.

⁹⁷ exigere, прохання, вимога, вимагати, просити, виконувати, звершувати. Або: якщо він схвалює, М.

Дано одинадцятого дня до липневих календ у Мілані у рік четвертого консульства Валентиніана й консульства найяснішого Неотерія. Червень 21, 390.

СTh.16.2.28⁹⁸

Ті самі августи Таціанові, преторіанському префектові.

Для того щоб якийсь клірик, діючи нібито від імені церкви, не вдався до привласнення майна немов гвалтівник⁸⁷ слабкої статі і з огляду на відсутність у неї близьких людей чи родичів, користуючись кафоличним ученням як приводом, не зазіхав на право бути спадкоємцем, нехай він зверне увагу⁹⁹ на закон¹⁰⁰ про дияконис і вдів, щоб не бути позбавленим усіх прав, якщо про це вже стане відомо, і що він не повинен звертатися з цього приводу до якоїсь сторони для судового позову чи судді¹⁰¹.

Дано десятого дня до вересневих календ у Вероні у рік консульства Валентиніана й Неотерія. – Серпень 23, 390.

СTh.16.2.29

Імператори Аркадій і Гонорій – Августи – управителяві Африки Гіронові.

Ми постановляємо: які б постанови не були встановлені в різні часи нашими батьками, усе, що стосується освячених церков, має залишатися непорушним і недоторканим. Отже, жодний привілей не підлягає якійсь зміні, із тих, що слугують церквам, і ними слід опікуватися¹⁰², бо в наш час ми прагнемо виявляти ще більше пошани, ніж у ті, коли їх воліли змінити.

Дано десятого дня до квітневих календ у Мілані в рік консульства Олібрія й Пробіна. – Березень, 23,395.

СTh.16.2.30¹⁰³

Ті самі августи Феодорові – преторіанському префектові.

Після всього іншого цією ухвалою ми постановляємо не що інше, ніж стверджуємо те, що колись, як видається, було схвалено. Отже¹⁰⁴, під погрозою покарання ми забороняємо обмежувати привілеї, які свого часу були надані з поваги до релігії, так щоб ті (особи), які чинять послух церкві, користувалися цими ж благодіяннями, якими (насолоджується) церква.

Дано напередодні лютневих календ у Мілані за часів консульства Цезарія й Аттіка. – Січень, 31,397.

⁹⁸ Нов. Марц. 5,1

⁹⁹ 16, 2, 27.

¹⁰⁰ Раби, домашні статки й землеволодіння, М.

¹⁰¹ Або: Ви повинні дотримуватися.

¹⁰² Охорона усіх їхніх привілеїв, М.

¹⁰³ II, 16, 22.

¹⁰⁴ Ми не робимо якийсь геть новий указ...коли Ми, М.

СTh.16.2.31¹⁰⁵

Ті самі августи Феодорові – преторіанському префектові.

Якщо хто-небудь вторгнеться у цей рід священства, так що, вдершись у кафолічні церкви, заподіє якої-небудь шкоди священникам¹⁰⁶ і служителям або самому обрядові й місцю, то слід, згідно з буквою законів, донести про це до відома урядовців і кураторів і персоналові донощиків, яких називають караульними, так щоб були сповіщені слова тих, хто може зізнатися. І якщо про скоєне буде сказано багато разів, якщо не всі, однак, зможуть визнати якоюсь мірою, чиї імена будуть оприлюднені згідно із зізнанням спільників. А ще ж правитель¹⁰⁷ провінції повинен знати, що за заподіяну кривду священникам і служителям Кафолічної Церкви, з огляду на несправедливість, завдану самому місцю й божественному обрядові, він повинен ухвалити вирок засудженим чи тим відповідачам, хто зізнався (у скоєнні злочину), і нехай він (правитель) не очікує на те, що єпископ вимагатиме помсти за вчинену (йому особисто) кривду, бо ж нехтування його святістю позбавляє його лише слави. І нехай усім не лише буде вільно, але й гідно похвали ці жахливі вчинки щодо священників⁹⁵ чи служителів трактувати як суспільний злочин і домагатися помсти для таких відповідачів. І якщо нерозумний натовп, попри заходи виконавчої служби і підтримку станів і володільців, не зможе з'явитися і захищатиметься збройно чи користаючись складними умовами місцевості, то африканські судді⁶⁹, згідно зі змістом цього закону, зажадають від верховного служителя, щоб відповідачі не уникли покарання за такі злочини.

*Дано сьомого дня до травневих календ у Мілані в рік четвертого консульства Гонорія-августа та Євтихія. – Квітень 25, 398; Січень 15, [409]*¹⁰⁸

СTh.16.2.32¹⁰⁹

Ті сам августи Цезарієві, преторіанському префектові¹¹⁰.

Якщо трапиться так, що, на думку єпископів, їм бракує кліриків, то нехай вони краще поставлять (їх) із числа ченців і не тримають обтяжених суспільними й особистими турботами з наміром зиску, але нехай вони будуть у них (єпископів) випробувані.

¹⁰⁵ КЮ I, 3, 10; Сірм. 14.

¹⁰⁶ Sacerdotes.

¹⁰⁷ Moderator.

¹⁰⁸ 16, 5, 47; 14,3, 20.

¹⁰⁹ 9, 40, 16, 2

¹¹⁰ Дата не узгоджується з датою префектури Цезарія, 3, 12, 3, п.8.

Дано на сьомий день до серпневих календ у рік четвертого консульства Гонорія та Євтихіана. – Липень 26, 398 [?].

СTh.16.2.33¹¹¹

Ті ж самі августи Євтихіанові, преторіанському префектові.

У церквах, які зазвичай засновані у земельних володіннях різних власників, а також у селах чи будь-яких інших місцях, тим часом нехай призначаються клірики не з іншого маєтка чи села, але з того, де розташована церква, так щоб число кліриків було призначене згідно з точною вказівкою єпископа відповідно до розмірів і добробуту церкви кожного села.

Ухвалено за шість днів до серпневих календ августиами в Мнізі в рік четвертого консульства Гонорія й консульства Євтихіана. – Липень 27, 398.

СTh.16.2.34¹¹²

Ті самі августи Сапідіанові, намісникові (вікарієві) Африки.

Якщо у якоїсь шанованої церкви будуть порушені з необачності привілеї або ж знехтувані під якимось вигаданим приводом, то, як і було постановлено раніше, за таке скоєння (злочину) належить сплатити штраф у розмірі п'яти фунтів золота. Отже, якщо буде вчинено через здирство (якесь) домагання від церков чи кліриків або ж чогось такого вимагатимуть еретики або подібні до них особи всупереч законам, то ми силою цієї ухвали скасовуємо.

Дано за сім днів до липневих календ у Брешії в рік консульства найяснішого Феодора. – Червень 25, 399.

СTh.16.2.35 [=brev.16.1.4]¹¹³

Імператори Аркадій і Гонорій – Августи – Адріанові, префектові преторію.

Хто з постійно діючих священників буде викинутий із єпископської посади й сану, якщо його в чомусь буде звинувачено у підступах супроти охорони чи супроти суспільного спокою, і він знову домагатиметься священства, від якого начебто усунутий, то, згідно із законом блаженної пам'яті Граціана, нехай він проводить (своє) життя далеко від того міста, яке він заразив, – на відстані ста миль. І нехай він буде відділений від зібрань тих людей, якими він був викритий, і нехай таким особам, згідно зі змістом цього закону, не буде дозволено брати участь у наших таємних священнодіях і домагатися поновлення (рескриптів); і після того як усі особи будуть відкинуті через (свою) провину,

¹¹¹ КЮ I, 3 11.

¹¹² КЮ I, 3, 13.

¹¹³ Брев. 16, 1, 4; КЮ I, 3, 14; Сірм. 2.

нехай їхні домагання залишаться невиконаними; а ті (особи), на чий захист вони спираються, нехай знають, що згодом не обійдеться без обвинувачень і в їхній бік, якщо їм обіцяють, що цей намір нібито не заслуговує божественного суду¹¹⁴.

Дано напередодні лютневих нон. Равенна за часів консульства Стилїкона й Авреліана. – Лютий 4, 400; 405¹¹⁵

СТh.16.2.36pr¹¹⁶.

Ті самі августи Помпеянові – проконсулові Африки.

Хто з кліриків кафолічної релігії добуватиме засоби на прожиття у такий же спосіб, як визначено законом стосовно купівлі-продажу, той звільняється від сплати грошового податку.

Дано напередодні липневих ід у Мілані після консульства найяснішого Стилїхона й Авреліана. – Липень 14, 401.

СТh.16.2.36.1

Постановляємо: нехай поведуться стримано ті, кого від суспільних робіт захищає і священницький ступінь і, що не менш важливо, особливо святий спосіб життя. Бо ми не потерпимо, аби хто-небудь із тих, хто зазнаватиме (чогось), забороненого законом, потерпав від несправедливості. І таке інше.

Дано напередодні липневих ід у Мілані після консульства найяснішого Стилїхона й Авреліана. – Липень 14, 401.

СТh.16.2.37¹¹⁷

Ті самі августи – Студієві, префектові Столиці.

Оскільки особи, залучені довести справу з пожежею¹¹⁸ до кінця, щоб було зрозумілим доповнення Твоєї Величності, неспроможні вияснити, то ми звільняємо ув'язнених кліриків з-під варти, так щоб, сівши на кораблі, вони повернулися до своїх домівок. І нехай вони не відчувають загрози в тому, що зазнають проскрипцій із будинками, які отримують чужоземні єпископи¹¹⁹ чи чужоземні клірики, що буде вирішено після оприлюднення едиктів і звернення Нашої Світлості, зі збереженням однакового вигляду, якщо в якомусь домі громадяни й клірики почнуть проводити нові й бунтівні зібрання поза межами церкви. Для стеження в разі якогось заворушення нам належить прийняти рішення, щоб усі чужоземні єпископи¹⁰⁹ і чужоземні клірики були виселені з цього найсвятішого міста.

¹¹⁴ *divinium iudicium*, мабуть, стосується суду єпископа або це був суд імператора.

¹¹⁵ 2, 8, 24, п.18.

¹¹⁶ 16, 2, 8; 16, 2, 15.

¹¹⁷ 16, 4, 4–6; КЮ 1, 3, 15; Сократ 6, 18; Созом. 8, 20–22; Зосим 5, 23–24.

¹¹⁸ Бунт спалахнув у Константинополі внаслідок проповідей Йоана Золотоустого, і велика частина міста була охоплена полум'ям, очевидно ж, підпалена бунтівниками.

¹¹⁹ Не мешканці Константинополя.

Дано третього дня до вересневих календ у Константинополі в рік шостого консульства августу Гонорія й Арістенета. – Серпень 29, 404.

СTh.16.2.38

Імператори Аркадій, Гонорій і Феодосій – августи – Порфирієві, проконсулу Африки.

Після всього іншого: ми постановляємо, що ті привілеї, які затверджені чинними законами церквам і клірикам, за цією постановою залишаються священними й непорушними. І до цього ми додаємо їм важливі та особливі (привілеї), щоб усе що в нас нагально проситимуть окремо для церкви, нехай вони повідомлять не через сановників¹²⁰, а через рішення¹²¹ їхніх представників¹²² і суддів і отримують результат. Священники в провінції¹²³ нехай подбають про те, щоб, посилаючись на цей привілей як виправдання, попри їхню корисність їм не було завдано кривди.

Дано сімнадцятого дня до грудневих Календ у Римі в рік сьомого консульства Гонорія й другого консульства Феодосія – августів. – Листопад 15, 407.

СTh.16.2.39¹²⁴ [=brev.16.1.5]

Імператори Аркадій, Гонорій і Феодосій – августи – Феодорові, преторіанському префектові.

Якщо єпископ вважатиме якогось клірика негідним свого духовного сану і відокремить від служіння у церкві, або якщо хто самовільно полишить належне виконання священнодійств, то одразу нехай викличе до себе у курію і повідомить йому, що той вільний і більше не може повернутися до церкви, і зважаючи на якості (таких) людей і рівень (їхніх) статків, нехай (таких) буде приписано до свого стану чи суспільного колегіуму¹²⁵. Однак їх треба зобов'язати до будь-яких суспільних і необхідних занять, до яких вони придатні, так щоб не було місця для непорозумінь. До того ж куріальні десятники повинні вимагати у них із кожного окремо по два лібри золота для внесення його в нашу

¹²⁰ coronati, пострижені особи, клірики; так названі від постригу або согона, тонзура, гуменце (слов'янською мовою) яку, мабуть, носили всі клірики в ті часи.

¹²¹ Отже, юридичні справи Церкви доручалися світським адвокатам, які були вправними фахівцями-правниками.

¹²² Або ж кліриків? Або ж адвокатів? Г. вважає останнє.

¹²³ Африка, бо ж цей закон був спрямований проконсулові Африки.

¹²⁴ Брев. 16, 1, 5; Сірм. 9. Імператори Гонорій і Феодосій – Августі.

¹²⁵ Члени товариства (гільдії) були зобов'язані працювати й виконувати особисті служби, тоді як члени муніципальних рад несли фінансову відповідальність за збирання податків у своїх муніципалітетах і за різні громадські витрати, Глосарій, див. гільдії, куріали.

скарбницю, якщо ж комусь вони потуратимуть у недозволених заняттях і бридких забавах, то (цим) найбезчеснішим людям нехай буде перекрито доступ до будь-якої військової служби.

Дано за п'ять днів до грудневих календ у Равенні в рік консульства Басса й Філіппа. – Листопад 27, 408¹²⁶.

Тлумачення. Якщо єпископ викриє когось із кліриків у поганому способі життя і з огляду на зіпсованість звичаїв (такого) клірика викине того з його сану, або якщо сам клірик зі своєї волі полишить свою церковну службу, то куріальним суддею нехай одразу буде додано, що, якщо він придатний для іменин і заходів, він повинен виконувати свій обов'язок серед своїх куріальних (громадян)¹¹⁵. Якщо ж особа нікчемна, то чинити за ним нагляд серед колегіатів, або якщо виявиться придатним до чогось, то цей закон постановляє (таким) нести суспільне служіння, так щоб такі особи не були звинувачені куріалами у якихось розвагах. Якщо ж так станеться, то куріали за кожен окремо особу повинні внести у державну скарбницю (фіск) по два фунти золота.

СТh.16.2.40¹²⁷

Імператорни Гонорій і Феодосій – августи – Мелітієві, преторіанському префектові.

Ми з усією ретельністю розглянули зміст зваженого плану, і Вашій Гідності належить прописати суворим розпорядженням, від яких обов'язкових і нагальних служб звільняються церкви в окремих містах.

Отже, насамперед зухвальство того добре знайомого захоплення має бути скасовано, тобто маєтки, присвячені здійсненню небесних таїнств, не слід обкладати обов'язковими суспільними повинностями, низькими за природою. Прокладення й лагодження шляхів не слід несправедливо пов'язувати з якимось приєднанням до маєтку, що сплачує податок, і який користується часткою таких привілеїв. Жодних надзвичайних поборів чи суперіндикцій не слід вимагати від таких об'єднань із маєтком, що сплачує податок; ні відбудови мостів, ні відповідальності за перевезення не слід висувати; не треба вимагати ні золота, ні інших таких податків. Нарешті, нічого з того, що може раптово постати як вимога на додачу до постійної сплати податків, не слід накладати як обов'язкову суспільну повинність, що вимагається від таких земельних об'єднань. Хто з осіб піде врозріз з цією постановою, той має підлягати суво-

¹²⁶ 16, 5, 45.

¹²⁷ КЮ I, 2, 5; Сірм. 11.

рому й належному покаранню, яке законом накладається на блюзніра, і потім він повинен зазнати покарання¹²⁸ з довічним спровадженням на заслання.

Дано на восьмий день до червневих календ у Равенні в рік дев'ятого консульства Гонорія Августа й консульства Феодосія Августа. – Травень 25, 412; Червень 24, 411.

СТh.16.2.41¹²⁹

Кліриків не можна звинувачувати, хіба що перед єпископами. Тому якщо єпископ, священник, диякон або будь-яка людина нижчого звання, яка є служителем християнської віри, буде звинувачена будь-якою людиною у будь-чому перед єпископом, то відтепер її не можна обвинувачувати десь інде, та людина, чи вищої честі, чи якогось іншого достоїнства, яка візьметься за такий похвальний спосіб життя, повинна знати, що вона повинна стверджувати лише те, що може засвідчуватися доказами й підтверджуватися документами. Хто ж із осіб, однак, висуватиме недоказові скарги про таких осіб, той нехай розуміє, що силою цього указу він підлягатиме втраті свого власного імені, а отже, втраті своєї честі і свого статусу; цій людині слід знати, що їй не дозволяється, принаймні на майбутнє, з безкарністю робити нападки на честь, яка належить іншій особі. Оскільки ж, з огляду на рівноправність, ті єпископи, священники, диякони і всі інші клірики підлягають відлученню із всечесної¹³⁰ Церкви як особи викриті, якщо зізнання супроти них доведено, то вони після цього повинні зазнати зневаги й презирства від негідного приниження та не повинні зводити наклепи, адже те, що Ми ухвалили належне покарання за покривджену невинність, матиме вигляд справедливого вчинку. Отже, єпископи повинні заслуховувати такі випадки лише під засвідченням багатьох осіб і на офіційних процесах.

Ухвалено за три дні до грудневих ід у Равенні в рік дев'ятого консульства Гонорія – августа і п'ятого консульства Феодосія. – Грудень 11, 412; 411.

СТh.16.2.42p¹³¹

Ті самі августи – Монахіїві, преторіанському префектові.

Оскільки серед інших непотрібних бідкань Олександрійської делегації¹²² ця (скарга) була записана в їхні декрети, про

¹²⁸ уґере, палити, спалювати.

¹²⁹ Сірм. 15.

¹³⁰ За умови, що це гідне похвали і що саме так виявилось насправді, 16, 2, 39; Сірм. 2 і 9.

¹³¹ 12, 12; КЮ I, 3, 17.

те, що найповажніший єпископ не дозволяє деяким особам¹³² від'їжджати з Міста Олександрії, і ця скарга була внесена в петицію делегації через примус (терор) тих, кого називають парабаланами¹³³ (несамовитими – прим.), то з ласки Нашої Милості (ці) клірики більше не займатимуться суспільними справами й питаннями стосовно муніципальної ради (курії).

1. Ми не надаємо згаданим вище парабаланам¹³⁴ (несамовитим) свободи відвідувати громадські видовища, ходити на будь-які зібрання муніципальної ради або заходити в судові приміщення, хоча, зважаючи на обставини, вони можуть звертатися до судді окремо у зв'язку з особистими справами чи інтересами, якщо вони втягнулися у якийсь позов або ж кимось самі втягнуті в цей позов, або призначені синдиком (адвокатом- прим.) у якусь спільну справу для цілого товариства. При цьому слід дотримуватися тієї умови, що коли хтось із них порушить попередню постанову, його буде викреслено зі списку атендантів (охоронців) і вони підлягатимуть покаранню, і надалі ніколи не повернуться до виконання своїх обов'язків.

3. Потім Ми надаємо високоповажному августійшому префектові право призначати наступників замість тих парабаланів, які померли, за умови, яку зазначено вище.

Дано на третій день до жовтневих календ у Константинополі в рік сьомого консульства Феодосія Августа й консульство Палладія. – Вересень 29 (жовтень 5), 416¹³⁵.

СТh.16.2.43¹³⁶.

Ті самі августи – Монахіїві, преторіанському префектові.

Ми видали офіційний указ¹³⁷ про те, що має бути п'ятсот парабаланів, яких призначено подбати за тих, хто зазнає тілесної немочі. Але оскільки Ми дізналися, що цієї кількості наразі недостатньо, то Ми повеліваємо, щоб було призначено кількість

¹³² Утілені в їхню петицію до імператора і затверджені в указах їхньої муніципальної ради, 12, 12, п. 3.

¹³³ М. припускає пропуск; його правлений текст читається так: не дозволяти з Міста Олександрії жодного... ні від'їжджати. Щодо скарги, яку було внесено в петицію делегації, то це пояснювалося терором тих людей, яких називали опікунами хворих, що було до вподоби Нашій Милості.

¹³⁴ parabalani. Див. Du Sange, під назвою parabalani. З огляду на характер їхньої праці ці клірики не зважали на власну небезпеку. Часто це були релігійні фанатики і підтримували злидарів та пригноблених людей. А тому вони завжди становили потенційне джерело заколотів, і положення цього закону мали на меті стримувати їх, 9, 40, 16; 16, 3, 1, п. 2.

¹³⁵ Законні представники, офіційні адвокати.

¹³⁶ КЮ I, 3, 18.

¹³⁷ 16, 2, 42.

їх у шістьсот чоловік замість п'ятисот. Отже, згідно з ухвалою найчеснішого єпископа міста Олександрії, для виконання такої відповідальної роботи має бути обрано шістьсот парабаланів (опікунів) з-поміж тих осіб, які раніше були ними (опікунами, парабаланами, несамовитими) і¹³⁸ які знайомі з практикою лікування, за винятком, звичайно, посадовців¹³⁹ та декуріонів. Крім того, хто зі згаданих вище опікунів буде відрахований за загальним присудом персоналу, тоді інша особа має бути обрана на його місце, згідно з волею згаданого вище священника, за винятком посадовців і декуріонів. Отже, ці шістьсот чоловік мають слухняно виконувати накази й розпорядження всесних священників і діяти під їхнім наглядом. Слід дотримуватися і всіх інших правил і вказівок, які вже було прийнято, як включно з основними законоположеннями¹²⁸, виданими раніше, стосовно згаданих вище опікунів і їхньої участі у громадських видовищах і судових зібраннях.

Дано на третій день до лютневих нон у Константинополі в рік дванадцятого консульства Гонорія Августа і восьмого консульства Феодосія Августа. – Лютий 3, 418.

СТh.16.2.44pr. [=brev.16.1.6pr.]¹⁴⁰

Августі, імператори Гонорій і Федосій – Палладієві, преторіанському префектові.

Коли хто веде гідний спосіб життя у суворій дисципліні у цьому світі, той, мабуть, не повинен споганювати себе товариством так званої «сестри». Якщо якій-небудь людині довірено якийсь становище в духовенстві чи вона удостоєна честі видатної особи, то вона повинна знати, що зв'язок із чужими жінками такій людині заборонено, – ця особа може у своїй домівці підтримувати родинні стосунки з матір'ю, донькою, сестрами, оскільки природні зв'язки допускаються, але огидні природі розглядатимуться як злочин.

СТh.16.2.44.1 [=brev.16.1.6.1]

Крім того, ціломудра прив'язаність вимагає, щоб ті жінки, які пов'язані законним шлюбом ще до того, як їхні чоловіки взяли на себе священство, не були самотніми; оскільки тим жінкам, які зробили своїх чоловіків гідними священства, не личить своєю присутністю приєднуватися до кліриків¹⁴¹.

¹³⁸ Додати: і від інших, М.

¹³⁹ Honorati.

¹⁴⁰ Брев. 16, 1, 6; КЮ I, 3, 19; Lex Baiuvar, I, 1, 12; Сірм. 10.

¹⁴¹ Consortium.

Дано на восьмий день до травневих ід у Равенні в рік дев'ятого консульства Нашого Володаря Феодосія Августа і третього консульства Найяснішого Констанція. – Травень 8, 420.

Тлумачення. Тим особам, які виконують священицьке служіння, забороняється водити товариство з чужоземними жінками. Їм треба знати, що в їхніх домівках дозволяється проживання та допомога лише з боку матерів, сестер і доньок, тому закон природи не допускає чинити якесь безсоромство чи безчестя у випадку з такими особами. Крім того, ті жінки, які вийшли заміж перед тим, як їхні чоловіки взяли на себе священицьке служіння, повинні утримуватися як розрадниці.

СТh.16.2.45¹⁴²

Ті самі Августини – Філіппові, преторіанському префектові.

Ми повеліваємо, що давня практика і найперші церковні правила (канони), які набрали чинності тепер, мають зберігатися у всіх провінціях Італії, і всі новації втрачають свою дію. Потім, якщо виникне якийсь сумнів, такі випадки слід приберігати для синоду священників і їхнього священного суду, не без відома про це всечесного мужа священного закону, єпископа Міста Константинополя, який користується прерогативою стародавнього Риму.

Дано напередодні липневих ід у рік консульства Євстафія й Агриколи. – Липень 14, 421.

СТh.16.2.46

Імператор Феодосій Август і Валентиніан Цезар – Георгієві, проконсулові Африки.¹⁴³

(Після всіх інших питань.) Привілеї, надані Церкві й духовенству попереднім законом, мають зберігатися¹⁴⁴. (І таке інше.)

Дано напередодні липневих нон в Аквілеї в рік восьмого консульства Нашого Володаря Августа й консульства Валентиніана Цезаря. – Липень 6 (Серпень 4), 425.

СТh.16.2.47.1¹⁴⁵

Ті самі Августини й Цезар – Бассові, правителеві Приви Перси.

Із палкою відданістю ми відновлюємо всім церквам їхні привілеї, які тиран¹⁴⁶ пожалів для Нашого віку, а саме, що всі установлення божественних імператорів або якогось єпископа, яких вони випросили для церковних справ, повинні зберігати

¹⁴² Цей закон засвідчує вплив Пульхерії.

¹⁴³ КЮ I, 2, 6; II, 21, 1.

¹⁴⁴ *servare* зберігати, дотримуватися, пильнувати.

¹⁴⁵ Принаймні три копії були видані з оригіналу постанови, з якої ця – її частина. Інші уривки у 16, 5, 62; 16, 5, 64; Сірм. 6.

¹⁴⁶ Иоан, узурпатор-невдаха, а тому «тиран», правив у Римі в 423–424-му рр.

тися і затверджені на всі віки з покараннями, рівнозначним за зневагу. Отже, клірики не повинні притягуватися до цивільного суду за будь-якою вказівкою обвинувача¹⁴⁷, але ми приберіємо їхні справи перед єпископами, бо ж неправильно, щоб виконувачі божественної служби підлягали судовим ухвалам світських властей.

Дано на восьмий день до жовтневих ід в Аквілеї в рік восьмого консульства Нашого Володаря Феодосія Августа й консульства Валентиніана Цезаря. – Жовтень 8 (Серпень 6) 425¹⁴⁸.

Титул 3

STh.16.3.0. Про ченців¹⁴⁹

STh.16.3.1

Імператори Валентиніан, Феодосій і Аркадій – Августини – Таціанові, префектові преторія.

Якщо хтось буде виявлений у тому, що взяв на себе подвиг ченця, то ми повеліємо їм відшукати місце й жити в пустельних місцях¹⁵⁰.

Ухвалено за чотири дні до вересневих нон у Вероні Валентиніаном Августом у рік консульства Неотерія. – Вересень 2, 390.

STh.16.3.2

Ті самі Августини – Таціанові, преторіанському префектові.

Ми наказуємо, що ченці, яким вже заборонено муніципалітети¹⁵¹ (вільний вхід у місто), оскільки вони зазнають посиленої судової несправедливості, повинні бути поновлені у своєму первісному статусі, і має бути скасовано згаданий вище закон¹⁵². Тож Ми нагадуємо про таку постанову Нашої Милості і даруємо їм (ченцям) вільний вхід у міста.

Дано на п'ятнадцятий день до травневих календ у Константинополі в рік другого консульства Аркадія Августа й консульства Руфіна. – Квітень 17, 392.

¹⁴⁷ episcopalis audientia, єпископські слухання, єпископський суд, I, 27, 1–2.

¹⁴⁸ Episkopatis audientia, єпископські слухання, єпископський суд. I. 27. 1–2.

¹⁴⁹ 16, 2; CJ I, 3.

¹⁵⁰ Раніше ченці були пустельниками (єремітами). Багато хто з них вирізнявся релігійним фанатизмом, виступав супроти соціальної й політичної несправедливості, через що вони часто зчиняли бунти й заворушення. Тиск суддів на них робив цих ченців дуже популярними особами серед народу, чия справу вони звершували, 16, 4, 1–2; 16, 2, п.124; 16, 5, п. I; 9, 40, 15–16.

¹⁵¹ Ченці, яким було заборонено вертатися до муніципалітетів, M.

¹⁵² 16, 3, 1.

Титул 4

СTh.16.4.0. Про тих людей, які сперечаються за релігію¹⁵³**СTh.16.4.1¹⁵⁴**

Імператори Валентиніан, Феодосій і Аркадій – Августини – Євсигнієві, преторіанському префектові.

Якщо ті особи, що вважають, ніби право на зібрання даровано їм лише для того, щоб викликати якесь збурення супроти постанов Нашої Величності, як ті, що призвели до заворушень і як порушники миру в Церкві, – вони зазнають покарання за державну зраду своїм життям і кров'ю.

Дано на десятий день до лютневих календ у Константинополі в рік консульства імператора Десігната Гонорія і найшляхетнішого Еводія. – Січень 23, 386.

СTh.16.4.2¹⁵⁵

Ті ж самі августини Таціанові, преторіанському префектові.

Не слід давати слушної нагоди для будь-якої людини¹⁵⁶, щоб залишити своє місце і сперечатися про релігію чи обговорювати про це чи давати пораду. І якщо хто-небудь після цього відважиться із зухвальства й злочинної думки, ніби можна чинити так усупереч такого закону, тоді він повинен підлягати відповідному покаранню й належному вироку.

Ухвалено за шістнадцять днів до липневих календ у Стобіці августом Феодосієм і за часів консульства Цінегія. – Червень 16, 380.

СTh.16. 4.3

Ті самі августини Потамієві – августальному префектові.

Якщо якась людина потривожить кафоличну віру і народ і якщо ця людина не зважатиме на попередження основного закону чи не виправиться завдяки відповідному вироку, то вона заслуговує на виселення.

Дано на п'ятнадцятий день до серпневих календ у Константинополі в рік другого консульства Аркадія Августа й консульства найшляхетнішого Руфіна. – Липень 18, 392.

СTh.16. 4.4

Імператори Аркадій, Гонорій і Феодосій, августини – начальникові державних служб.

Усі члени службового персоналу повинні бути попереджені в тому, щоб утримуватися від участі у неспокійних молитовних

¹⁵³ 16, I; CJ I, 1.

¹⁵⁴ 16, I, 4.

¹⁵⁵ 16, 4, 1.

¹⁵⁶ Мабуць, чернець або клірик. Пор. 16, 3, 1–3; 16, 5, п. 1.

зібраннях, і якщо якась особа по-блюзнірському відважиться порушити авторитет нашого Божественного Імператора, вона буде позбавлена поясу (службових) обов'язків і покарана проскрипцією свого майна.

Дано на четвертий день до лютневих календ у Константинополі в рік шостого консульства Гонорія Августа й консульства Арістенета. – Січень 29, 404.

СTh.16. 4. 5 pr.

Ті самі августи – Студієві, міському префектові.

Якщо якась особа володітиме рабами в найсвятішому Місті, вона повинна примусити їх утримуватися від участі в галасливих молитовних зібраннях і повинна знати, що за кожного раба, схопленого присутнім на цих заборонених зібраннях, вона буде покарана грошовим стягненням розміром у три фунти золотом; раби, звичайно ж, будуть також покарані.

СTh.16. 4.5.1

Наша воля полягає в тому, щоб цього головного правила дотримувалися у випадку з мінйялами і всіма іншими золотарями цього чесного міста під дуже суворим покаранням, так що кожний золотар змушений буде сплачувати штраф у п'ятдесят фунтів золота за тих, і їхню кількість, хто буде викритий в участі у цих недозволених зібраннях.

Дано на третій день до вересневих ід у Константинополі в рік шостого консульства Гонорія Августа й консульства Арістенета. – Вересень 11, 404.

СTh.16. 4.6

Ті самі августи – Євтихіанові, преторіанському префектові.

Правителі¹⁵⁷ провінцій повинні бути попереджені, що підлягають забороні як незаконні такі зібрання, якщо вони влаштовуються особами, що посилаються на релігію православних церков, але зневажають освячені церкви і намагаються сходитися десь-інде. Особи, які розходяться зі спільнотою Арсакія, Феофіла й Порфірія, найповажніших єпископів священного закону¹⁵⁸, повинні безсумнівно бути відлучені подалі від Церкви.

Дано на чотирнадцятий день до грудневих календ у Константинополі в рік шостого консульства Гонорія Августа й консульства найшляхетнішого Арістенета. – Листопад 18, 404.

¹⁵⁷ rectores.

¹⁵⁸ antistites sacrae legis, представники християнської віри.

ГЛОСАРІЙ

А

АВДІЕНЦІЯ (*audientia*) – слухання перед суддею.

АВГУР (*augur*) – провидець, який передбачав майбутнє за польотами птахів і іншими знаменнями.

АВГУСТАЛЬНИЙ АДВОКАТ (*advocatus, causidicus, patronus, patronus causarum, togattus, Gr. scholasticus*) – повірений, член товариства, у якому була чинною адвокатська практика, яка мала суспільний характер. Число адвокатів було строго обмежено, а їхнє здирство сумновідомим, оскільки їх привілейоване становище в бюрократії давало їм великі можливості для вимагання за ухилення від покарання.

АДВОКАТ (*advocatus fisci*), також фіскальний патрон. Ці адвокати призначалися імператором у префектурах і правителями провінцій. Вони вирішували всі юридичні питання фіску, всі фінансові питання узгоджувалися з їх консультацією, особливо коли зачіпалися інтереси приватних осіб. Їхні функції нагадували повноваження сучасних фінансових повірених осіб, навіть більше, функції у них були ширшими. Термін перебування на цій посаді тривав два роки; після складення повноважень таких осіб призначали завідувачами консисторії.

АПОЛЛІНАРІЇ – послідовники Аполлінарія, лаодікійського єпископа, який, згідно з деякими джерелами, помер у 392 р. Він повчав, що Христос не мав людського розуму, що в ньому Божественне Слово прийняло людське тіло, було одушевлене життєвим людським початком і що Слово посіло панівне місце, ставши у звичайний спосіб людською свідомістю. Особа Христа, таким чином, була поєднанням досконалої божественної природи з недовершеною людською природою. Отже, ця ересь позбавляла Христа і людства, і божества.

АПОТАКТИТИ (*Apotactitae, Renunciators*) – прибічники різних аскетичних сект, інколи відомих як апостолики, III і IV ст., що виникли

й поширилися в західній і південній частинах Малої Азії. Вони проповідували апостольську чистоту життя, відмовляючись від шлюбу та особистої власності.

АРІАНИ – послідовники вчення Арія (256–336), Олександрійського священика. Ця ересь була однією з найпоширеніших у IV ст. і засудженою на Вселенських Соборах у Нікеї (325) й Константинополі (381). Учення аріанів полягало в тому, що Бог – цілком єдиний і невпізнаний, відокремлений від будь-якого творіння; що Христос був створеною істотою, нижчою від Отця, і використовує Ним у послідовних справах творення, що він був однією з відмінних від Отця іпостасей і Йому слід складати шану як другорядному божеству; що Христос у Своему втіленні прийняв тіло, але не людську душу. Ця ересь існувала тривалий час і з'являлася у різних формах аж до доби Середньовіччя.

АВДІАНИ – антропоморфна секта, що виникла у IV ст. у Сирії, глумачила дослівно текст Буття I, 26–27 і вважала, що Бог мав людський вигляд. Ця секта також відзначала Пасху у час єврейської Песах. Періодично вона з'являлася аж до десятого сторіччя.

АДМІНІСТРАЦІЯ, АДМІНІСТРАТОР, інколи без кваліфікації, постійно означає управління й намісника в провінції.

АННОНА, префект.

АНОТАЦІЯ (*annotatio*) – думка імператора, написана на полях прохання; рескрипт імператора, підписаний власноруч.

АНУЛЮВАННЯ (*abolitio*), анулювання, зокрема, позову, якщо обидві сторони (позивач і відповідач) за згодою судді досягали порозуміння між собою.

АПОЛЛІНАРІЇ. Див еретики: АПОЛЛІНАРІЇ.

АРБІТР (*arbiter*), може означати суддю, але часто вказує на приватну особу, обрану зі згоди сторін для позову й призначену суддею. Позов-

ні сторони давали взаємні обіцянки (*compromissa*) дотримуватися рішення арбітра й погоджувалися на грошове стягнення, яке мала сплачувати та сторона, яка порушила ухвалу.

АРМІЯ (*exercitus*) – високо привілейований клас, який був опорою влади імператора. Лише вступивши в армію чи духовенство, низи могли вийти зі свого регламентованого статусу.

АСІЯ – частина Малої Азії, одна з епархій префектури Сходу.

АСЕСОР (*assessor*) – юрист із практичним досвідом, був помічником судді або магістрату, бо ж в імперії небагато урядовців мали юридичну освіту. Таких асесорів брали до себе на службу всі чиновники, навіть муніципальні. Не слід плутати з податковим асесором.

АСТРОЛОГ (гр. *Mathematictis*), спочатку це була людина, обізнана в арифметиці і особливо з числами стосовно зірок та будови Всесвіту. Вони стверджували прогнози на майбутнє і робили багато антисоціальних передбачень, таких як падіння Імператора або смерть якогось багатія, щодо майна якого спадкоємці виявляли нетерплячість. Тому їхнє заняття було під заборонаю.

Б

БУХГАЛТЕР, податок. Див податкового бухгалтера.

БОРБОРІАНИ, або **БОРБОРИТИ** – еретична секта, описана Філастрієм; зміст їхнього вчення невідомий.

В

ВІДОМСТВО (*scrinium*) – загальний термін для однорідного відділу посадових осіб, які перебували або на імператорській службі, або належали до службового персоналу високопосадовців, особливо преторіанські префекти. Як і відділи (*scholae*), вони поділялися на імператорські (державні) та неімператорські (недержавні) відомства. Ось чотири головні імператорські відомства: відповідей на звернення (*scrinium memoriae*), прийому заяв і прохань (*scrinium*

libellorum), листування (*scrinium epistolarum*) та влаштування (офіційних заходів) (*scrinium dispositionum*). Недержавні відомства не йдуть у жодне порівняння за рангом і привілеями з імператорськими. Переважно їх можна розглядати лише як підрозділи службового персоналу для регулювання ділових процедур. Вони часто діяли як відділи (*scholae*). Відомства зажили лихого слави як корупційні органи. Вони часто домовлялися між собою щодо визиску платників податків і ухилення від покарання за свої побори.

ВІДСТУПНИК (гр. *Apostata*) – християнин, який залишає віру. Відступництво каралося з особливою суворістю, як злочин супроти держави, бо ж імператори прагнули релігійної єдності в інтересах єдності імперії.

ВИКОНАВЧИЙ НАЧАЛЬНИК (*executor, intercessor*) – пристав судді, чий обов'язок полягав у виконанні судової ухвали, зокрема у випадках, пов'язаних зі стягненням боргів та податків за правопорушення.

ВІЛЬНОВІДПУЩЕНИК (*libertus, liberta; libertinus, li bertina*) – особа, яку законним шляхом відпускали на волю. Її колишні господарі ставали їх опікунами, яким вільновідпущеники були зобов'язані, зокрема, виконанням різних служб (*operae,*) або чиненням послуху (*obsequia*).

ВЕЛИКИЙ КАНЦЛЕР (*praepositus sacri cubiculi*) – чиновник високого рангу, наділений повноваженнями дбати про стан здоров'я й безпеку імператора та імперії.

ВАЛЕНТИНІАНИ – найбільша і найпоширеніша секта гностиків, заснована Валентином, єгиптянином, який був у Римі у 135–160 рр. Їхнє вчення нагадувало суміш платонізму, східної філософії і християнства вкупі зі своєрідною та різнобічною космогонією, у якій реально виступав лише духовний та ідеальний світ: Христос був духовною сутністю, «економ» із реальним тілом, до того ж із реальною людською природою; Він викупив світ, звільнивши його духовну природу від

матеріальних оков, але деякі люди здатні прийняти просвітлення, завдяки чому й спасуться. Це вчення називається валентиніановим гностицизмом.

ВІКАРІЙ (*vicarius*) – чиновник, який виконував службу як представник преторіанського префекта і діяв у діоцезі. Він виступав офіційним посередником між правителем провінції та преторіанським префектом. Були вікарії міста Риму (*vicarius urbis Romae*), Італії (*vicarius Italiae*).

ВІДДІЛ (гр. *schola*, *казарми*) – однорідна група цивільних чи військових службовців, які мали різний статус і виконували державну службу. Ці відділи ділилися на три розряди: 1) військові; 2) імператорські, підпорядковані безпосередньо імператорові і начальникові служби; 3) неімператорські відділи, найняті преторіанськими префектами і які служили в їхньому персоналі.

Г

ГОЛОВНИЙ ЦИВІЛЬНИЙ СВЯЩЕННИК (гр. *archierosyna*), службовець.

ГОЛОВНІ ДЕКУРІОНИ (*decemprimi, primates, primi civitatis, primi patriae, principales*), найвищі урядовці – декуріони муніципальних рад, кількість яких становила переважно десять осіб. Їхнє звання залежало, як правило, від старшинства, але могло й надаватися через обрання. На декуріонів поклалися основні обов'язки з виконання муніципальних робіт.

ГОЛОВНИЙ ВЛАСНИК (*conductor*) – орендар, утримувач великого земельного маєтку, який він розділяв на дрібніші земельні ділянки, віддаючи їх у суборенду дрібним власникам, переважно колонам.

ГАЙ – славнозвісний юрисконсулть 100–180 рр.

ГРАМАТИК (гр. *Grammaticus*) – викладач літератури й мови.

ГЕРМОГЕНІАНІВ КОДЕКС (*Codex Hermogenianis*) – неофіційна збірка імперських конституцій, укладена правником Гермогеніаном, греком, на початку 294 р. на Сході, мабуть, у Бейруті. Тексти самого кодексу втрачені,

збереглися лише у вигляді цитат. Грегоріанів Кодекс.

ГІЛЬДІЯ (*collegium, corpus*) – спочатку добровільна організація, щось на кшталт середньовічного цеху чи сучасного трудового об'єднання.

ГРОБОКОПАЧІ (гр. *copiatae*) – особи, зараховані до числа кліриків, а тому звільнені від окремих податків та інших обов'язкових суспільних занять.

ГРЕГОРІАНІВ КОДЕКС (*Codex Gregorianus*) – неофіційна збірка імперських конституцій у скороченому вигляді, видана у 294 р. невідомим Грегорієм, який, імовірно, був викладачем закону й вищого правничого закладу в Бейруті. Тексти було втрачено; уривки з нього збереглися лише у вигляді пізніших посилань.

ГЛАВА СІМ'Ї (*paterfamilias*).

ГІДРОПАРАСТАТИ – грецька назва акваріїв, громади ранніх християн, яка замість вина на Євхаристії вливали воду. Вони насправді не були сектою, бо ж така практика була повсюдною в ранні часи, навіть серед православних. Феодосій, переслідуючи їх едиктом від 382 р. (16, 5, 9), відносить їх до розряду особливих сект поряд із маніхеями, які також уникали вживання вина.

Д

ДУХОВЕНСТВО (гр. *clericatus*) – священнослужитель.

ДЕКАРГІРІЙ (гр. *decargyrus nummus*) – дрібна срібна монета вартістю десять динаріїв або приблизно 1/600 соліда; ця сума становила податок.

ДЕКРЕТ (*decretum*) – 1) судова ухвала, прийнята суддею разом з імператором; 2) ухвала або резолюція сенату, муніципальної ради або товариства.

ДЕКУРІОН (*decurio, municeps*) – член місцевої муніципальної ради.

ДЕКУРІЯ (*decuria, товариство*) представив у Римі. Таких декурій було чимало, і вони перебували на державній службі. Отже, члени декурій (секретарі, службовці) були обізнаними у своїй справі та освіченими, а тому користувалися різними привілеями.

ДІОЦЕЗ (гр. *dioecesis*) – адміністративний район в імперії. Кожний діо-

цез був підрозділом однієї з чотирьох префектур і складався з групи провінцій. Вікарій був керівником діоцезу, за винятком регіонів Сходу та Єгипту. Наприкінці IV ст. існувало 4 діоцези в Галльській префектурі, 3 в Італійській, 2 – в Іллірії, і 5 – у префектурі на Сході.

ДИНАРІЙ (*denarius*), інколи названий нуммії, – дрібна монета, викарбувана з бронзи, що становила приблизно 1/6000 соліда.

ДОНАТИСТИ – еретики: донатисти.

ДОПУСК (*admissio*), допуск до слухання в Імператора. Дозвіл на такі аудієнції отримували тільки спеціально відібрані особи, які при цьому користувалися почеснями та мали особливі привілеї.

ДОРΟΣЛИЙ (*adultus*) – особа між віком статевого дозрівання й тридцятьма роками. Починаючи з віку статевого дозрівання і до двадцяти п'яти років ця особа вважалася юридично повнолітньою і підлягала нагляду куратора.

ДВНАДЦЯТЬ ТАБЛИЦЬ, ЗАКОНИ ДВНАДЦЯТИ ТАБЛИЦЬ, видані у 451–449 до н.е., – найдавніша збірка й груба кодифікація Римського права, у якій, хоч і були відсутні елементи систематичного кодексу, однак вона торкалася багатьох питань приватного права. Римський історик Лівій називав ці закони «джерелом усього суспільного і приватного права». Закони Дванадцяти таблиць справили величезний вплив на розвиток пізнішого римського законодавства, про них із величезною повагою відгукувалися всі римські правники й законодавці. Текст Дванадцяти таблиць було втрачено, а уривки з них збереглися лише в цитуваннях пізніших авторів, таких як Ціцерон, Фест, Геллій та ін.

ДОНАТИСТИ – група розкольників, представників крайньої течії арианства, що, очевидно, отримала свою назву від Доната з Каза Нігра, одного з керівників схизми. Донатисти вважали, що дійсність священства залежить від духовної цінності служителя; грішники не можуть бути членами Церкви; що всі, хто вступив до їхньої секти, повинен прийняти повторне

хрещення. Попри суворі карні заходи, вжиті супроти цих схизматиків, донатисти проіснували аж до часів вторгнень арабів.

Є

ЄПІСКОП (гр. *episcopus, antistes*) – найвищий за рангом клірик Церкви. Примат Римського єпископа було визнано Валентиніаном у 445 р., коли він звертався до нього як до Папи Римського (Папа, батько). Уже в 425 р. Валентиніан, або ймовірно Galla Placidia, невдало вживає термін Папа (Papa) для єпископа Риму, але немає вказівки на те, що його примат визнається у цій конституції. Див. **ЄПІСКОПАЛЬНИЙ СУД**.

ЄРЕСЬ (гр. *kaeresis*) – формальне зречення охрещеної людини релігійних учень, які були визнані офіційною владою. В інтересах національної єдності імператори прагнули зберегти єдність за допомогою Церкви. Тому єресь вважалася не лише гріхом супроти Бога, а й злочином супроти держави й суворо каралася як така.

ЄРЕТИК (гр. *haereticus*) – єресь. Багато єретичних і розкольникських сект у пізню добу імперії часто повставали супроти держави та її авторитарного контролю, підтриманого Церквою радше з глибоких доктринальних переконань і відмінностей. У Кодексі Феодосія згадуються деякі єретичні секти:

ЄПІСКОПСЬКИЙ СУД (*episcopole iudicium, episcopalis audientia*) – суд єпископа з повноваженнями вирішувати церковні справи, що пізніше набув світських повноважень. Такі судові органи спочатку виникли в середовищі перших християн, які добровільно передавали свої спори на розгляд єпископів, а не язичницьких суддів. На перших порах єпископські суди були чисто арбітражними і не мали права приводити до виконання своєї ухвали. Але починаючи з 408 р. імператори надали чинності їхнім ухвалам у світських органах влади. Єпископські суди стали популярними, бо ж не були такими витратними й підкупними, як світські суди.

З

ЗАСЛАННЯ ШЛЯХОМ ВИСЕЛЕННЯ (*deportatio*) – форма покарання, при якій засуджена особа ув'язнювалася в певній місцевості, наприклад на острові або у встановленому пункті материка, і вважалася мертвою як громадянин і чужинцем (*peregrinus*). Інколи імператор дарував амністію виселеній особі й поновлював її у всіх громадянських правах.

ЗАСЛАННЯ ШЛЯХОМ ВИСЕЛЕННЯ (*relegatio*) – форма покарання, подібна до заслання через вивезення, але в м'якшій формі, бо ж виселені особи не втрачали своїх цивільних прав.

ЗАСЛАННЯ, ВИСИЛКА (*deportatio*) висилка.

ЗАКЛИНАЧ (*incantator*) – особа, що виспівувала чи шепотіла магичні формули. Такі заклиначі були під заборонаю поряд з іншими ворожбитами, чаклунами через їх антисоціальну спрямованість.

ЗЕМЕЛЬНА РЕНТА (*vectigal*) – рента, сплачувана за землю, придбану в держави чи муніципалітету, що була надана власникам у довгострокову чи постійну оренду.

Е

ЕДИЛОВІ ФУНКЦІЇ (*aedilia actio*) – функції, виконувані еділами, – офіційними наглядачами ринків; еділи виступали гарантами довіри під час купівлі-продажу, коли покупець скаржився на обман із боку продавця.

ЕДИКТ (*edictum*) – звернення уряду, особливо імператора до народу.

ЕМФІТЕВСИС (гр. *emphyteusis*) – форма довгострокової чи постійної оренди, при якій орендар, емфітевкарій, був зв'язаний угодою обробляти землю. Він сплачував невелику фіксовану ренту, а його володіння було або довгостроковим або постійним і переходило його спадкоємцям. Орендна угода втрачала чинність у разі порушення з його боку контрактних умов. Такий вид оренди був типовим за тих часів для землеволодінь імператора і муніципалітетів, але

він використовувався і в приватних володіннях.

ЕНТУЗІАСТИ, еретики: ентузіасти.

ЕВНОМІАНИ, еретики: евноміани.

ЕНКРАТИТИ – стримані, названі так, бо вони засуджували шлюб, клерикалізм і вживання вина й тваринної їжі. Їхній аскетизм спирався на їхні погляди щодо походження матерії.

ЕНТУЗІАСТИ – назва, дана мессалінам за їхній догмат про вселення Бога, через що вони вважали, що вони надихаються чи захоплюються Ним.

ЕВХІТИ – назва, дана мессалінам від грецького перекладу їхньої східної назви, що означає «молитися».

ЕВНОМІАНИ – послідовники вчення Евномія та Аеція впродовж другої половини IV ст. Ця ересь була крайньою формою аріанства й стверджувала, що Христос, як створена сутність, був нижчим і неподібним до Отця у волі та іпостасі. Єресь засуджено на Константинопольському Соборі (381), після чого секта поступово розчинилася через внутрішні розколи.

ЕКОНОМ, УПРАВИТЕЛЬ (гр. *oeconomus*) – наглядач (*actor*) церковного майна.

К

КОНФІСКАЦІЯ (*confiscation*) – приєвнення майна фіском, або коли власність ставала безгосподарною, без власника, або коли її було відібрано у власника, що втратив свою власність через різні правопорушення або злочини.

КОНСТИТУЦІЯ ІМПЕРСЬКА (*constitution*) – законодавче прийняття закону, виданого імператором. Такі імперські постанови склалися з: 1) головних законодавчих актів, відомих як укази (*edicta*); 2) судових постанов (*decreta*) у врегулюванні позовів; 3) рескриптів (*rescripta*), або урядових ухвал, які були видані або у відповідь на прохання про надання консультацій із боку посадових осіб, або як відповідь на заяви приватних осіб; 4) листів (*epistulae*) або мандатів (*mandata*), адміністративних інструкцій, які регулярно видавалися імперським чиновникам. Конституції склалися при-

дворними квесторами, і якщо вони були загального змісту, то, як правило, публікувалися й розсилалися по всій імперії. Рескрипти, які були за змістом конкретними, часто надавали особливі привілеї приватним особам на їхнє прохання. Багато рескриптів видавалися в інтересах справедливості, щоб запобігти порушенням, які виникли через надто суворе застосування закону, але більшість із них видавалася для надання спеціальних привілеїв у відповідь на вимоги могутніх людей, яких імператор не наважувався образити і кому він не завжди був у змозі чинити опір, тому що його влада часто залежала від їхньої активної підтримки. Здебільшого такі особливі привілеї були втрачені, бо їх не було включено до кодексу Феодосія.

КОНСУЛ (*consul*); політичне значення цього звання втратило свій сенс, але це все ще був почесний титул, бо імператори обіймали посаду в різний час. Це був суто почесний титул, що слугував тільки для позначення року. Двоє консулів призначалися щороку: один у східній і один у західній частині імперії.

КОНСУЛЯРІЙ (*consularis*) – 1) титул правителя провінції; 2) ранг консула або ексконсула.

КУРАТОР (*curator*) – законний опікун особи у віці між статевим дозріванням і двадцятьма п'ятьма роками; також інших осіб, які були розумово чи фізично нездатними керувати своїми власними справами.

КУРАТОР МУНІЦИПАЛЬНИЙ (*curator civitatis*) – муніципальний чиновник, який займав місце між захисником і муніципальним магістратом. Його функції не були чітко окреслені, але вони, здається, зводилися до прийняття скарг провінціалів, забезпечення догляду за громадськими спорудами, надання муніципальних коштів тощо.

КУРІАЛЬНИЙ (*curialis*), спочатку – член муніципалітету, чиє майно й багатство зумовили його обрання на право служити декуріоном і виступати в ролі муніципального чиновника.

Таким чином, куріали утворили великий середній клас в імперії.

КОДЕКС ФЕОДОСІЯ (*Codex Theodosianus*) – перша офіційна кодифікація римського права після Двадцяти таблиць. Кодекс склав колектив правників і політичних діячів, переважно греків, призначених Феодосієм II; його видано 438 р. У Кодекс було поміщено імперське законодавство починаючи з часів Костянтина (312) до часу їх повного завершення у 437 р. Його було доповнено Кодексами Грегоріана та Гермогеніана, законами більш раннього періоду. Для укладення Кодексу було створено комісію, спочатку в 429 р., а потім ще одну, з дещо іншими інструкціями, в 435 р. Обидві комісії з кодифікації багато попрацювали для зібрання матеріалу давніх і розкиданих конституцій, виданих у період між 312 і 437 рр., щоб, згідно з попередніми вказівками, дібрати лише найсуттєвіші законоположення; зібрані докупи положення законів Кодексу зазвичай різко контрастували з немодифікованими конституціями, що збереглися у Новелах. Робота комісії з кодифікації велася поспіхом і не була доведена до кінця. На жаль, було випущено з уваги багато важливих конституцій, відомих з інших джерел, і багато чого в Кодексі не має зв'язку й заплутано, але завдяки неабиякому хисту студентів пізньої Римської імперії обидві комісії не лише збрали докупи матеріал, знайдений в імперських конституціях, але й зберегли найістотніші законоположення. Додамо, що крім важливих законів імперського законодавства комісії зберегли чимало матеріалу неюридичного змісту, допоміжного для укладення законів, у якому імператори змальовували складні умови свого часу й причини тих заходів, до яких вони вдавалися. Тож Кодекс Феодосія містить чимало кількості важливого матеріалу для опису соціального, економічного, політичного, військового і культурного життя, що створює неадекватну картину поступового, але неухильного розпаду пізньої Римської

імперії, її політичних та соціальних структурі початку «цілком опереного середньовіччя». Ідея такої кодифікації була, мабуть, спричинена такими приватними компіляціями, як Кодекси Грегоріана й Гермогеніана, а безпосередній поштовх до роботи дала, напевне ж, імператриця Євдокія, дуже освічена жінка, грекinya за походженням, вихованням і традицією, більшою мірою, ніж Феодосій, який не вирізнявся енергійністю, хистом і цілеспрямованістю. Кодекс охоплює всі царини суспільного й приватного життя, що знайшло свій відбиток в адміністративних, фінансових, військових, церковних, цивільних і карних законах. Він справив величезний вплив на різних варварських завойовників західної частини Римської Імперії, особливо на кодекси візіготів, остготів, франків, ломбардів і бургундців. Цей кодекс був витіснений кодифікацією Юстиніана в 529–534 рр., що спирався на нього, а також на Грегоріанів і Гермогеніанів Кодекси. Повного зібрання Кодексу Феодосія не існує, і багато матеріалу було втрачено, особливо це стосується перших п'яти книг, із яких до нас дійшла лише третя частина.

КВЕСТОР (*quaestor*). Становище квестора як міського урядника майже втратило колишнє значення, і його функції зводилися хіба що до влаштування ігор для народу.

КАФОЛИЧНИЙ (гр. *Catholicus*, правовірний, вселенський). Так називали православних християн, і всі привілеї, надані Церкві, існували виключно для них.

КОГНІТОР (*cognitor*): 1) Суддя, який проводив розбір чи розгляд справи; часто використовувався правителем провінції, що виступав у ролі звичайного (ординарного) судді першої інстанції для більшості випадків; 2) адвокат з обмеженими повноваженнями, призначений у суд однією зі сторін у присутності іншої сторони процесу; прокуратор.

КЛЕРИК (гр. *clericus*). Клірики отримали багато особливих привілеїв, особистих і колективних. Зокрема,

вони звільнялися від обтяжливого оподаткування й виконання обов'язкових державних служб. Тільки вступивши до війська або в духовенство, людина з нижчих класів могла уникнути свого статусу. Тому прагнення вихідців із нижчих і середніх верств населення отримати сан переходило будь-які межі пристойності, бо ж саме ці розряди людей зазнавали нестерпного гніту імперської бюрократії.

ЛОГОГРАФ, РАХІВНИК, ПОДАТКІВЕЦЬ (гр. *logographus*) – один із рахівників у податковому відділі в муніципалітетах.

МАКЕДОНІАНИ, інша назва пневматомахи (воїни супроти духа), бо вони заперечували божественність Святого Духа, твердячи, що він – сутність, подібна до ангелів, підпорядкована Отцеві і служить Йому та Синові, стосунок між якими не допускав третьої сутності. Створена Македонієм, константинопольським єпископом, ця секта набула розквіту в країнах, прилеглих до Гелеспонту впродовж IV–V ст.

МАНІХЕЇ – послідовники вчення перса Манеса (Мані), який у III ст. викладав метафізичний і релігійний дуалізм, вавилонський фольклор, буддистську етику і деякі християнські елементи. Згідно з цим вченням, одвічно існували два принципи (початки): Бог, причина всякого добра, і матерія, причина усякого зла. Матерія чи дух зла є також бог, рівний з іншим. Ця секта швидко поширилася і процвітала понад тисячу років.

МАРКЕЛІАНИ – послідовники Маркелла, Анкирського єпископа; секта, тісно пов'язана з фотиніанами.

МЕКІАНІСТИ, або **МАРКІОНІТИ** – прибічники ересі чи низки ересей, що взяли свою назву від Маркіона, власника корабля з Понтійського Сінопа, який покинув Церкву і заснував власну церкву в Римі приблизно в 144 р. Він намагався реформувати

християнство, звільнивши його від хибних юдейських учень і відновивши благовістя про Христа в тлумаченні Павла. Засновані Маркіоном церкви та його учні розходилися в багатьох пунктах учення, але всі вони вважали, що Христос був явленням доброго Бога, на противагу Богові Старого Заповіту, Деміургові, справедливому й лютому богові закону. Оскільки матерія була безякісною, то вони відкидали віру у воскресіння тіла й заперечували хрещення тих, хто жив у шлюбі. Секта вирізнялася високою організацією і становила реальну загрозу Кафолічній Церкві; вона проіснувала понад 500 років, аж поки не була остаточно поглинута маніхейством.

МЕССАЛІАНИ, або **МАССАЛІАНИ** (від сирійського слова, що означає «молитися»). Також відомі під назвою адельфіани, що походить від їх першого керівника Адельфія. Вони вірили, що лише молитва дає благодать, що священство й інші дотримання не є обов'язковими, і що кожна людина має в собі внутрішнє зло, яке можна вигнати завдяки особистому вселенню Бога. Їх було засуджено на кількох східних соборах у IV–V ст., однак пізніше вони знову з'явилися в розвинутій формі богомилів.

МОНТАНИСТИ – розкольницька секта, яка постала у II ст. як реакція на секуляризм у Церкві. Свій початок секта бере у Фригії, її керівником був Монтан, який разом із Максиміллою й Приском та ін. послідовниками заявляли про дар пророцтва, що безпосередньо викликало богонатхненість. Вони вірили у Друге Пришестя, забороняли повторний шлюб удівців і вдів та втечу від переслідувань, накладали суворі пости й заперечували силу Церкви прощати гріхи. Богослов Тертуліан наприкінці свого життя став членом цієї схизми і створив у Карфагені громаду, яка певним чином відрізнялася від громади Монтана.

МОНТЕНСИ – назва зібрань донатистів у Римі; названі так, бо вони збиралися на пагорбі за межами міста

МУНІЦИПАЛЬНА РАДА (*curia, ordo, senatus*) – місцева муніципальна група, складена з декуріонів, чії початкові функції полягали у виконанні обов'язків місцевих органів влади, збиранні податків і несенні звичайних служб міських рад. Їхні обов'язки перетворилися на обов'язкові суспільні служби й стали надто обтяжливими. Пізніше вони включали збирання імперських податків у своєму районі, відповідалість за незібрані податки, обіймання суспільної посади з утримання тварин і постачання фуражу та ін. тяжкі, а часто й руйнівні повинності.

МУНІЦИПАЛІТЕТ (*civitas, municipium*) – найнижча адміністративна одиниця Римської імперії. Муніципалітет охоплював місцевий район (*territorium*) разом із урядовим осідком, навколишні поселення, містечко або місто (*vtcus, oppidum, civitas, urbs*).

МУНІЦИПАЛЬНІ МАГІСТРАТИ (*magistrates*) – очільники магистратів (як правило, їх було двоє), які називалися дуумвірами.

МИТНІ ОБОВ'ЯЗКИ (*portoria, vectigalia*), податки, що збиралися в портах і на кордонах із товарів, що ввозилися.

Н

НЕЧИННІСТЬ (*caducitas*) – безгосподарське майно або повернення власності до державної скарбниці, тобто імператорові, коли власність не має власника або її було конфісковано.

НАЧАЛЬНИК СЛУЖБОВОГО ПЕРСОНАЛУ (*primarius, primas, primicerius, primiscrinus, princeps, principalis, prior*) – головний пристав службового персоналу. Він був завідувачем службового персоналу, але підпорядковувався розпорядженням урядовців, яким служив.

НЕСТОРІАНИ – послідовники Несторія, константинопольського єпископа (помер у 451р.), якого засудили на Ефеському Соборі 431 р. Вони вірували в те, що в Ісусі Христі поєднано дві особи – Бог і Син (Слово) та людина Ісус; що людина Ісус народився від Марії, і тому її не можна називати Матір'ю

Божою, але Матір'ю Ісусовою; що Ісус як людина своєю оселею мав Слово і що лише він помер на хресті. Після свого засудження Несторій жив на засланні аж до смерті. Секта несторіанів існує й сьогодні в області між східною Сирією (Туреччина) та Персією.

НОВАЦІАНИ – розкольники та еретики, послідовники Новаціана, який у 251 р. був висвячений на єпископа меншістю зібрання, опозиційного до Корнелія, що виступило супроти його обрання на єпископа. Новаціан та його послідовники були того самого року відлучені від Церкви. Ця секта заперечувала владу Церкви прощати тим, хто впав в ідолопоклонство; вони ж називали себе «чистими» і заперечували відпущення гріхів тим людям, які скоїли вбивство, вчинили перелюб і були вдруге одруженими. Вони також перехрещували осіб, що навернулися від Кафолічної Церкви. Секта проіснувала до VII ст.

НАЧАЛЬНИК СЛУЖБОВОГО ПЕРСОНАЛУ (*primas, primicerius, primiscrinus, prior, primus, princeps*) – найвища посада серед членів службового персоналу. Він був наділений повноваженнями керувати службовим персоналом під наглядом урядовця, що тримав службове приміщення.

НОВЕЛИ (*novellae, novellas leges, novi закони*) – як правило, так називалися післяфеодосіївські новели, або новели Феодосієвого Зібрання законів, що були видані після компіляції Кодексу Феодосія і не увійшли до нього. Вони охоплюють період від 438 по 468 рр. і дають дуже цінне уявлення про кінцевий розпад і крах західної Римської імперії, коли нещасні імператори безнадійно намагалися полегшити нестерпний гніт народних мас і скасувати неймовірну корупцію ненаситної бюрократії, що стало одним з чинників, які призвели до загибелі імперії.

О

ОБВИНУВАЧ, брехливий, лихий (*calumniator*), наклепник; лихе звинувачення і наклеп підлягали важкому покаранню.

ОБОВ'ЯЗКОВІ ГРОМАДСЬКІ СЛУЖБИ (*functio, munus, munia necessitas, officium*). Складова частина податкової системи, уряд покладав на людей тягар виконання певних суспільних робіт без якоїсь винагороди, а звичайні податкові платежі часто називали цією назвою (*munera pecuniaria*), бо вони вважалися найважливішими з обов'язкових суспільних робіт. Тягар цих обов'язкових занять падав особливо важко на середні й нижчі класи населення.

ОПІКУН ХВОРИХ (гр. *Parabalanus*) – член релігійної групи, яка ризикувала своїм життям, піклуючись про осіб, заражених інфекційною хворобою. Як релігійні фанатики, вони часто виступали супроти гноблення бідних. Отже, за їхньою діяльністю уважно стежили, її строго регламентували.

ОХОРОНЕЦЬ, куратор, опікун.

ОХОРОНЦІ МІСТА (*vigiles*) – військова організація, яка виконувала функції поліцейських і пожежників.

ОПОВІСНИК, ПРАВО НА ПРАЕСОНІУМ (*praesonium*) – право на офіційне використання оповісників, щоб через них давати сповіщення. Це право вважалося одним із привілеїв імперських чиновників високого рангу, таких як правителі провінції та їхні урядовці.

ОФІТИ, або **ОФІАНИ**, – рання секта гностиків, які шанували змію як символ божественної мудрості, що поєднала Адама і Єву, спонукавши їх їсти від плоду дерева знання.

ОПОДАТКУВАННЯ (*tributum, annona*).

ОРАКУЛ (*oraculum*). У язичницьку епоху офіційна відповідь бога на питання прохача; у християнську добу офіційна відповідь чи рескрипт імператора прохачеві, оскільки імператор був божеством.

П

ПРИСТАВ (*apparitor, cohortalis, cohortalinus, officialis, officialis*) – один із членів службового персоналу. Різні види приставів належали до їхніх власних товариств.

ПРИСТАВ, УПРАВЛІНЕЦЬ (*cohortalis, cohortalinus*) – один із чле-

нів службового персоналу правителя провінції. Їхні обов'язки були обтяжливими і низькооплачуваними, але багато хто з них збагачувався шляхом здирства з позивачів та відповідачів на суді правителя провінції. Їхня назва (*cohortales, cohortalini*) є однією з багатьох ознак цілковитої мілітаризації імперської служби, бо когорта – це рота солдатів. Службовий персонал.

ПРИСТАВ ПАЛАЦОВОГО РОЗПОРЯДНИКА (*castransianus*) – пристав, службовий персонал, палацовий розпорядник.

ПРИСТАВ ПРЕФЕКТА (*praefectianus*). Оскільки префекти були наймогутнішими чиновниками в імперії, їхні пристави часто прикривалися ними у своїй жадібності і викликали особливий страх у населення.

ПРЕФЕКТ (*praefectus augustalis*) – чиновник у справах єпархії Єгипту як правитель. Він ніс пряму відповідальність перед імператором, а не перед преторіанським префектом, як інші правителі провінцій.

ПОЯС СЛУЖБОВИЙ (*cingulus*) – ремінь, який носили солдати й посадові особи як ознаку їхнього рангу. Перший інстанції в більшості випадків, і, отже, був відомий як суддя звичайного, але так як адміністративні та судові функції не були розділені, більшість чиновників діяли як судді з більшими в рази повноваженнями.

ПЕЛАГІАНИ – секта V ст., названа так від імені свого засновника Пелагія, ченця, вихідця з Британії. Його повчання, що йшли врозріз із повчаннями св. Августина та були офіційно засуджені, були такі: не існує такого поняття, як першорідний гріх, а отже, не існує відродження у хрещенні, ні засудження нехрещених дітей і немає спадкоємного пошкодження від Адамового гріха. Людина володіє досконалою свободою волі і не має абсолютної потреби в Божій благодаті, а насправді виступає сама причиною свого власного спасіння. Смерть не є наслідком первісного гріха, а природним законом.

ПЕПУЗИТИ (*Pepyzitae*) – секта монтаністів, носила іншу назву – квінтілі-

ани. Казали, що Монтан вибрав місцевість Пепузу для заснування своєї секти і вважалося, що послідовники заснували там, щоб побачити Христа, як свого часу зробив Присцилла.

ПНЕВМАТОМАХИ – прізвисько, присвоєне македоніанам.

ПОРФИРІАНИ – прихильники Порфирія, сирійського неоплатоніка (233–304?), який різко виступав проти християнства.

ПРИСКІЛЛІАНТИ – секта, що виникла в Іспанії, керована Прискилліаном, заможним правником, який вивчав богослів'я, філософію та астрологію і став пізніше єпископом Авільським. Його повчання поєднували суворий аскетизм та відкидали шлюб. За вироком першої інстанції для виконання Феодосієвого закону супроти еретиків Прискилліана було засуджено, піддано тортурам і страчено через відсічення голови разом із його товаришами. Попри переслідування, секта проіснувала до кінця VI ст.

ПРОТОПАСХИТИ – секта, яка відзначала Пасху згідно з єврейськими звичаями; савватіани.

ПОЖЕРТВУВАННЯ, ЖЕРТВОПРИНОШЕННЯ (*oblatio*) – спочатку добровільне пожертвування імператорові, зокрема, з нагоди всенародних гулянь. Із часом ці пожертвування стали обов'язковими й затвердженими законом як стягнення податку.

ПАТРИЦІЙ (*Patricius*) – найвищий розряд знаті, близький до титулу консула. Титул надавався імператором як ознака особливої ласки до людей, що вирізнялися своїм служінням державі.

ПАТРИМОНІАЛЬНІ ВОЛОДІННЯ (*fundi patrimoniales*) – володіння, які належали до спадщини імператора як частина його приватної власності чи домену. Ці земельні ділянки зазвичай віддавалися в оренду емфітекаріям і часто називалися божественним імперським господарством (*divina domus*).

ПАТРИМОНІЙ (*patrimonium*) 1) батьківська спадщина; 2) приватна власність; 3) патримоніальні володіння імператора.

ПАТРОН, ОПІКУН (*patronus*) 1) рабовласник, що відпускав на свободу раба, ставав опікуном вільновідпущеника і наділявся певними особливими привілеями; 2) високий чин у гільдії.

ПЛЕБС, ПЛЕБЕЇ (*plebs*) – найнижчий клас, вагомий у державі головним чином як платники податків і виконавчі обов'язкових суспільних робіт. Плебеї ділилися на два головні розряди: сільський плебс (*plebs rustica, rusticana*), спочатку колони, та міський плебс (*plebs urbana*), спочатку члени гільдій. Плебеї мали небагато прав, належали до нижчих верств населення, а тому піддавалися тортурам у різних випадках, зокрема коли давали свідчення на суді або порушували закон.

ПАПА (*papa, батько*) – римський єпископ.

ПРЕТОР (*praetor*) – у часи Республіки й ранньої імперії найзначніший урядовець після консула. Його функції були насамперед судовими, але своїми едиктами претор суттєво модифікував римське цивільне право. У пізній імперії претор втратив попередні функції, а його судові повноваження були обмежені і зводилися частково до розгляду цивільних справ, нагляду, відпускання на волю й емансипації. Головною функцією претора тепер було виконання обов'язкової суспільної служби і влаштування громадських видовищ та свят для народу за власний кошт, що важким тягарем лягало на його плечі й плечі сенаторів. Преторів обирав сенат зі свого середовища, і вони називалися після імператора, який ставив їх на посаду.

ПРЕТОРІАНСЬКИЙ ПРЕФЕКТ (*praefectus praetorio*) – високий адміністративний чин, підпорядкований лише імператорові. У цей час існувало чотири префектури: в Галлії, Іллірії і на Сході. Вони наділялися широкими повноваженнями, до яких входили адміністративні, фінансові, судові і навіть законодавчі; суд преторіанського префекта був судовим органом найвищої інстанції, а його ухвали могли бути скасовані лише імператором внаслідок апеляції.

ПРЕФЕКТ МІСТА (*praefectus urbi*). Ця посада існувала лише в Римі і Константинополі, де префект був головним суддею у кримінальних справах, головою сенату й начальником міської служби.

ПРОКОНСУЛ (*proconsul*) – головний адміністративний урядовець в Африці, Азії, Ахайї, Палестині, Нумидії. Ці чиновники були напряму відповідальні перед імператором, а не перед преторіанськими префектами.

ПРОКУРАТОР (*procurator*) – управитель чи наглядач за власністю іншого. Це був, як правило, раб або вільновідпущеник, що вів господарство у випадку відсутності свого пана.

ПРОСКРИПЦІЯ (*proscription*) – оголошення про продаж майна або здачу власності за ренту; конфіскація власності; засудження на заслання з конфіскацією власності засудженої особи.

ПРОТЕКЦІЯ, ЗАСТУПНИЦТВО (*patrocinium*) – протекція, що поширювалася на принижених (*humiliores*) могутнішими особами (*potentiores*), які були здатні взяти під свій захист покривджену особу, спираючись на закон, особливо коли йшлося про сплату податків.

ПРОВІНЦІЯ (*provincia*) – адміністративний і судовий район, який перебував під контролем намісника.

ПОКЛОНІННЯ (*adoratio*) – церемонія, у якій суб'єкт, допущений до авдієнції, падав долілиць перед імператором, цідував імператорську мантію, коліна або ноги. Ця церемонія була перською за походженням і також відома під грецькою назвою проскінез.

ПОЗЕМЕЛЬНИЙ ПОДАТОК – сенаторський земельний податок.

ПРАВИТЕЛЬ (*administratis, administrator, cognitor, cognitor ordinarius, consularis, corrector, iudex, iudex ordinarius, moderator, praeses, praesidens, proconsul, rector, і різні найменування*) – керуючий провінцією з судовими адміністративними повноваженнями; його суд спочатку був судом першої інстанції в провінції; чинив нагляд за збиранням податків.

ПРИСТАВ ПРАВИТЕЛЯ – нагляд за виконанням розпоряджень правителя, особливо щодо повернення до державної скарбниці майна, конфіскованого в порушників закону.

ПОСЛАНЕЦЬ (*legatus*) – член посольства.

ПОСОЛЬСТВО (*legatio*) – група осіб, відряджена муніципалітетом, провінцією з дорученням передати прохання чи скаргу імператорові.

ПАСХА (євр. *Pascha, Paschalis sollemnitatis*) – єврейське свято Пасхи, яке стало християнською Пасхою на згадку про воскресіння Христа.

ПАВЛІАНИ – секта, що виводила своє вчення від Павла Самоатського, антиохійського єпископа (260–268). У своєму вченні павліани заперечували різні особи в Богові і вважали, що Христос був тільки людиною, піднісся над іншими людьми завдяки оселенню в ньому Слова, що не було особою, а безособовою силою Божою; що Христос був усиновлений Богом і піднесений до божественної гідності.

Р

РОДИЧ (*cognatus*), пов'язаний кровним спорідненням по чоловічій чи жіночій лінії; іноді пов'язаний шлюбним зв'язком, а іноді тільки по жіночій лінії, на протизагнати – родичів лише по чоловічій лінії.

РОДИЧ (*agnatus*) – родич винятково по чоловічій лінії.

РЕМІСНИК (*artifex*) – кваліфікований робітник. Такі робочі входили до складу цеху (гільдії), діяльність якого строго регулювалася державою як суб'єкта виробничої залежності.

РЕЗИДЕНЦІЯ ПРАВИТЕЛЯ (*praetorium*) – облаштоване помешкання, звільнене від ренти, для правителя провінції, який повинен був дбати про його належний стан за власний кошт.

РЕСКРИПТ (*rescriptum*) – імперська конституція, видана у відповідь на прохання чи благання (*preces, supplicatio*), подане імператорові.

С

СВЯЩЕННИК (*sacerdos, гр. presbyter*), клірик – особи, яким імператор надавав багато привілеїв, керуючись своїм ставленням до релігії.

СВЯТОТАТСТВО, БЛЮЗНІРСТВО (*sacrilegium*) – порушення таїнства чи вчинення над ним глуму; а отже, і порушення імперської конституції, бо ж імператор вважався божественним. Карою за святотатство зазвичай був смертний вирок.

СЕКРЕТАР, ІМПЕРСЬКИЙ (*notarius*) – державний чиновник у урядовому й міністерському відомстві, підпорядкований безпосередньо самому імператорові. У його обов'язки входило турбота про створення зручностей для імператора, тому часто секретаря відряджали в провінції. Він зберігав протоколи в консисторії, складав імперські розпорядження, інколи зачитував нові імперські закони в сенаті.

СОЛІД – стандартна золота монета вагою 1/72 римського фунта.

СТАТУС (*status, conditio*) – становище особи відповідно до її законних прав, що залежало від свободи, громадянства й сімейного стану. У рабів не було прав, хоч вони й користувалися захистом від надмірної брутальності своїх господарів. Існували чіткі межі користування правами у вільновідпущеників, іноземців, неповнолітніх, жінок і підпорядкованих членів родини. Лише голова сім'ї володів повною законною незалежністю, а його права були строго обмежені, якщо він був членом нижчого розряду (*humiliores*), а тому вищий (*honestiores*) володів багатьма особливими правами й привілеями. *Conditio* зазвичай вказує на низький законний статус, статус особи, яку піддавали тортурам під час судових розслідувань. Статус був спадкоємним і, як правило, не міг змінюватися. Лише ставши солдатом або кліриком, людина нижчого статусу могла вийти зі свого статусу.

СКАРБНИЦЯ (*aerarium*) – у цей період те саме, що й фіска, хоч природа походження *aerarium* і фіска була різною. Скарбниця складалася з пев-

ної кількості фондів, різних історичних джерел, і кожен із них підлягав окремим адміністративним установленням, проте всі ці фонди були цілкомовито власністю імператора і перебували під його прямим контролем.

СУД, СУДДЯ (*cognitor, disceptator*) – суддя єдиний у своєму роді; *суддя* (*judex*).

САВВАТІАНИ – послідовники Савватія, юдея, який навернувся до християнства у 399 р. і став священником-новаціаністом. Він повчав, що Пасху потрібно святкувати одночасно з єврейською (Песах).

САККОФОНИ – секта маніхейців, очевидно, названа так, бо вони носили торбини; інколи їх ототожнювали з месаліанами.

СИМОНІАНИ – секта гностиків, антиноміанів у II ст., яка вважала Симона Мага своїм засновником і у своїх уявленнях спиралася на нього.

СЛУЖБОВИЙ ПЕРСОНАЛ (*officium*) – дрібні чиновники або пристави, які становили персонал із цивільним або військовим званням. Вони були членами імперської служби й склали свої повноваження лише після встановленого для них терміну перебування на посаді. Як і в декуріонів, їхня служба була спадкоємною й обов'язковою.

Т

ТРИБУН ІЗ ВЛАШТУВАННЯ РОЗВАГ (*tribunus voluptatum*) – наглядач за іграми та іншими видовищами, що влаштувалися за суспільний кошт для міського населення. Існували посади трибунів з іншими функціями: трибун кінноти (*tribunus vexillationis*), трибун міської варти (*tribunus urbanicius, tribunus vigilum*) – командир міських охоронців; трибун когорт (*tribunus cohortum*), або військовий трибун (*tribunus, tribunus militaris, tribunus militum*): 1) командир когорти. Своєю чергою, шість когорт утворювали легіон; 2) начальник обслуги (*numerus*); 3) звання нижчого за посадою командира, зокрема командира кінноти: трибун та імперський

секретар (*tribunus et notarius*) – один із персоналу приватних імперських секретарів, що його за дорученням імператора та консисторії часто посилали в спеціальні місії; трибун і начальник служби (*tribunus et magister officiorum*) – в часи Костянтина це була найвища посада. Начальник служби повинен був доповісти імператорові про найсуттєвіші речі.

ТАСКОДРОГИТИ – прізвисько, дане монтаністам, або пепузіанам. Саме слово походить із фригійської говірки і означає «кілочок» або «ніс», бо, як подейкували, молячись, вони прикладали свої пальці до перенісся, щоб «прибрати вигляду полишених і набожних людей» (Епіфаній 48, 14). Їх інколи називали аскодротіанами.

Ф

ФОРУМ (*forum*) 1) ринкова площа, що використовувалася і для громадських зібрань; 2) трибунал, суд, місце судилища.

ФІСК (*fiscus*) – державна скарбниця, у якій зберігалися священні імперські дари, особисті фонди імператора та державні кошти.

ФІСКАЛЬНИЙ ПРЕДСТАВНИК (*rationales, fiscalis*) 1) офіційний представник, який діяв в інтересах фіску; 2) у провінціях чиновник нижчого розряду у справах.

ФЛАМІНІЙ (*flamen*) – спочатку язичницький священник; у християнську добу, або цивільний священник, або священник-християнин.

ФОТІНІАНИ – послідовники Фотіна з Галатії та диякона до Маркелла, Анкірського єпископа. Його тривала боротьба за збереження своєї правдивості вилася в суперечку про природу троїчності; він був відсторонений від посади єпископа Сирмійського у 351 р. за своє заперечення божественності Христа.

ФРИГІАНИ – назва, дана спочатку монтаністам.

Ц

ЦЕРКВА (гр. *Ecclesia*) – організація християн. Починаючи з часів Костян-

тина всі імператори, за винятком Юліана, змагалися один з одним у наданні спеціальних привілеїв Церкві й духовенству. Єретичні секти, відступники і язичники були позбавлені таких привілеїв, тому вони зазнавали багатьох юридичних перепон, бо ж імператори прагнули сприяти релігійній єдності як заporуці національної єдності.

ЦИВІЛЬНИЙ СУДДЯ (*judex civilis*) – службовець, який розглядав справи між цивільними особами або між цивільним захисником і військовим позивачем, на відміну від військового судді. У більшості випадків у ролі цивільного судді у провінції виступав її намісник, відомий під назвою звичайний суддя, та оскільки адміністративні й судові функції не були відокремлені, то більшість урядовців виконували роль тимчасових суддів.

ЦИВІЛЬНИЙ СВЯЩЕННИК (*sacerdos, sacerdotalis*) – пережиток язичницьких часів, коли священники виконували деякі цивільні функції, насамперед у влаштуванні ігор та інших розваг для населення в муніципальних областях. У християнські часи цей титул зберігся; для виконання таких цивільних обов'язків обирали мирян, що не мали жодного зв'язку зі священницькою службою, і вони влаштовували ігри та інші розваги власним коштом.

ЦЕЛІКОЛИТИ (*Caelicolae*) – темна єретична секта IV–V ст., що, мабуть, поєднувала юдейське та християнське вчення.

ЦІРКУМЦЕЛІОНИ – група до-натистів, складалися з рабів-утікачів, розорених селян і неримського населення північної Африки, які влаштували церковний бунт із соціальних

причин і фанатично прагнули мучеництва. Зрештою, їхній опір остаточно придушив уряд.

ЦЕНТЕНАРІЙ (*centenarius*). Див *ducenarius*. Особи, які оголошували про зібрання вільних дюдей.

ЦЕНТЕНІОНАЛІЙ (*centenionalis*) – невелика мідна монета, вартістю 1/2000 соліду.

ЦЕНТУРІОН (*centurio*) 1) Сотник, командир загону зі 100 солдатів; 2) Високопоставлений пристав, чий точний статус і функції невідомі.

ЦЕЗАРІАНЕЦЬ (*Caesariunus*) – пристав фіскального представника, який виконував адміністративні обов'язки та вів облік імператорської скарбниці. Одним із його обов'язків було заволодіти безгосподарною та конфіскованою власністю на користь державної скарбниці (фіску). Корупційність цезаріанців була загальновідомою.

Ч

ЧУЖОЗЕМНА ОСОБА (*extraneus*) – особа за межами колективу, тобто зв'язана якимось спільним законним зв'язком, як-от сімейним, діловим, господарським або ж етнічним; чужинець, іноземець, іноходець.

ЧУЖИНЕЦЬ (*advena, peregrinus*) – слово, що могло вказувати на вихідця з іншої країни, але переважно стосувалося мешканця іншої провінції.

Х

ХІЛІАРХ (гр. *Chiliarcha*) – людина, яка командувала однією тисячею солдатів.

У

УЛЬШАН – славнозвісний правник, убитий преторіанцями 228 р.